

*Урбано
наслеђе*

Петар ВУКОИЧИЋ

Трг Републике у Смедереву генеза урбане форме

...расти значи: отварати се у ширину неба и уједно се коренити у таму земље: да све успело успева само када је човек подједнако обоје: спреман на захтеве највишег неба и склоњен у заштиту носеће Земље.

Мартин Хайдегер

1. УВОД

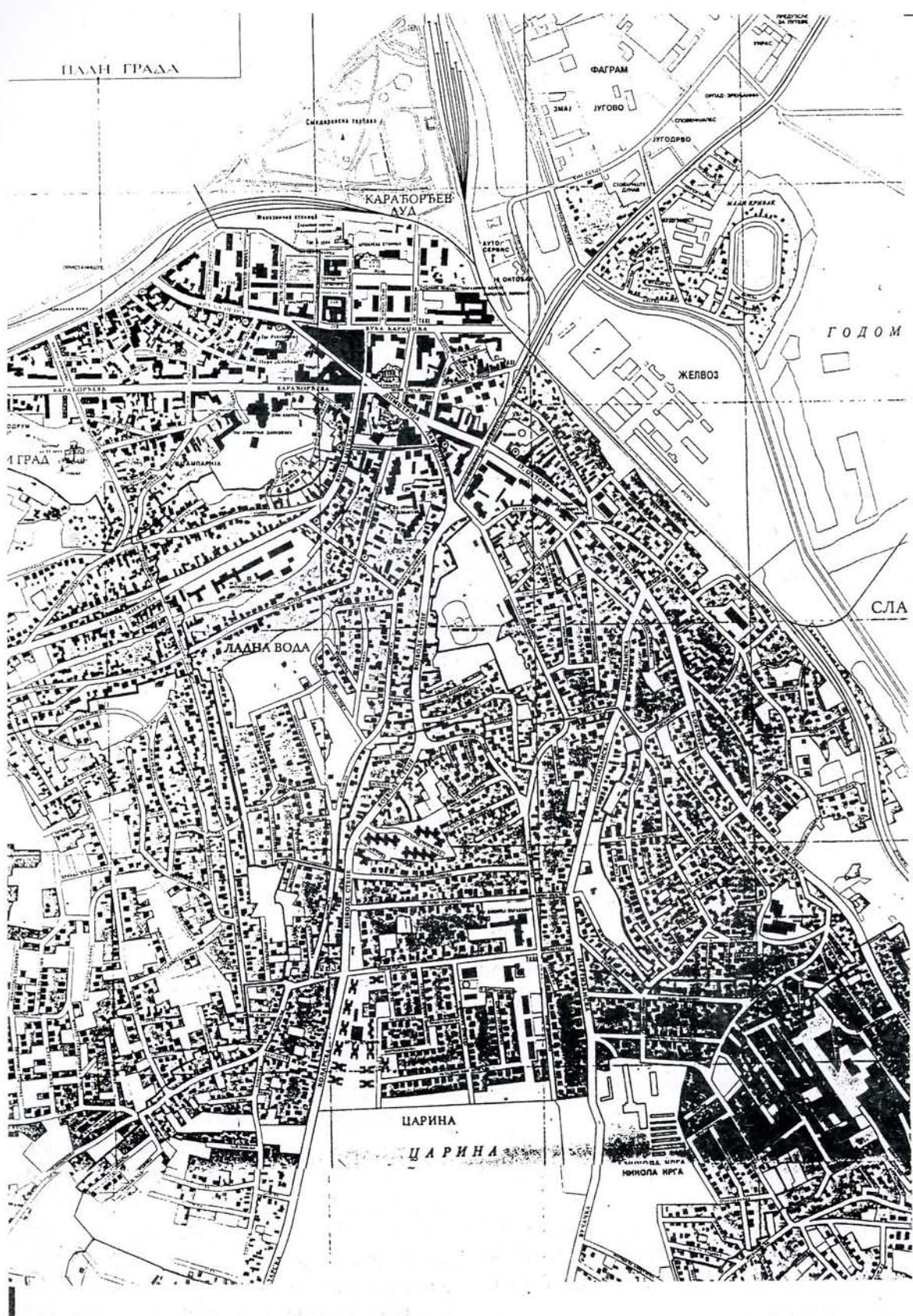
Трг Републике у Смедереву представља централни део смедеревског градског ткива, настао у првој половини деветнаестог века, након српских устанака и уз многе трансформације траје до данашњих дана. Представља несумњиву историјско урбани вредност како у оквирима Смедерева, тако и шире, нарочито због неких нетипичности његове урбание и друштвене генезе.

Трајање и опстањање овог простора као градског трга кроз све морфолошке и социолошке промене од преко 150 година даје нам слику не само обликовних и урбаних промена већ и сведочи о начину живљења, трансформацији многих друштвених вредности, тежњи и схватања. Иако квантитативно мали простор, својим значајем у сваком тренутку свог постојања, открива и формулише виталне функције градског живота и представља слику многих друштвених вредности. У њему су се стварале и нестајале многе материјалне и нематеријалне вредности, уводиле иновације, смењивали начини градње.

Трг Републике (Велика пијаца) је врло брзо, непосредно по Другом српском устанку, постао градски трг - пијаца, у

типичном полицентричном систему, какав је и Смедерево имало у то време. Будући да се налазио на самој граници српске и турске вароши и да је та граница неубичајено брзо нестала, постаје захваљујући свом централном положају у оквиру читавог градског језгра, главни градски трг и носилац административно-пословних садржаја. На тај начин, већ тад, диктира један нови развој чаршије смедеревскеmonoцентричног типа у смислу концентрисања централних функција. Такве садржајне промене диктирају и обликовне трансформације и дају и на визуелној репрезентативности овог простора. Кроз време трг се даље трансформише обликовно, у мањој мери и урбano, али увек са истим полифункционалним особеностима градског центра.

Данас овај трг, у континуитету историјског трајања, и даље представља главни градски трг са нешто поремећеним обликом своје историјске урбанине матрице. Ипак и као такав он поседује несумњиву историјску вредност урбанине форме, јер су виталне споменичке вредности очуване и сасвим сагледиве, пре свега преко најзначајнијих споменичких објеката градског центра, задржане аутентичне троугаоне форме и свакако његових данашњих садржаја. Осим тога овај простор је део читавог система троугаоних простора спонтано формиране урбанине матрице смедеревске вароши, али по положају и функцији најбитнији. Тако је практично и најочуванији, што је и плод историјског тока развоја целе вароши. Остали слични простори, Мала пијаца, Житни трг, трг испред

Трћ Републике у оквиру урбаног језгра Смедерева

Гимназије, су знатно разграђенији, без сачуваних историјских просторних елемената.

Главна карактеристика генезе Велике пијаце или Трга Републике је скоро не-реално брз раст и у форми и у садржају. Од једног средњовековног односа према оваквом простору па до сасвим савременог поимања градског трга где он постаје једна од градских детерминанти, са садржајима велике материјалне и културне вредности, требало је да прође једва 150 година. Ово је у ствари карактеристично за читаву урбанију Срба и даје значајну вредност и потенцијал за све даље активности на овом плану.

Циљ овог рада је покушај да се кроз морфолошку анализу и анализу друштвених промена везаних за трансформације трга, пружи увид у систем настајања једне овакве урбане форме и установе историјске и новонастале вредности као подлога за даље планирање овакве историјске и споменичке целине. Ово је од непроцењиве важности за правилно валоризовање наше урбане заоставштине која, иако у врло малом обиму сачувана, пружа одређени путоказ и утемељење за савремено осмишљавање градског простора. Свакако је потпуно нерационално не поштовати овако настале вредности једног народа и једне урбаније културе, ма каква она била, јер јој управо то даје посебност и естетику. Кроз такво једно извorno значење оваквих просторних категорија даје се не само могућност препознавања града као целине, јер је трг у данашње време, као и однос према њему, једна од главних одредница градског простора, већ и остваривања самобитности свих његових корисника и становника.

2. ИСТОРИЈСКО УРБАНИСТИЧКИ РАЗВОЈ

2.1. Период формирања пијачних садржаја (1815 - 1837. год.)

Трг Републике је поуздано од прве половине деветнаестог века главни градски трг, тачније од периода Другог српског устанка, када постаје Велика пијаца на споју

српског и турског дела вароши. Судећи по картама аустријских шпијуна из 1790. године, главни део смедеревске вароши и њен центар су се налазили северније, уз обалу Дунава. На том месту је био обезбеђен непосредан контакт са пристаништем и улазом у Тврђаву. Остали делови јужније су били састављени од махала и обухватали простор данашњег Трга Републике. Могуће је да је још тада постојао слободан простор на троугаоном споју комуникација и служио сличној сврси, јер је убрзо после тог времена и постао пијачни трг, тим пре што се налазио на главном сокаку вароши, који је повезивао пристаниште са путем за Коларе. Ипак о тадашњем његовом изгледу и намени не можемо ништа поуздано тврдити, једино је са поменуте карте уочљиво да је свакако на том делу постојао одређен систем махала непосредно уз шанац. На рубу тадашњег простора налазио се мост преко Петријевског потока, што указује да се уз такав пункт налазио и нешто битнији чаршијски садржај.

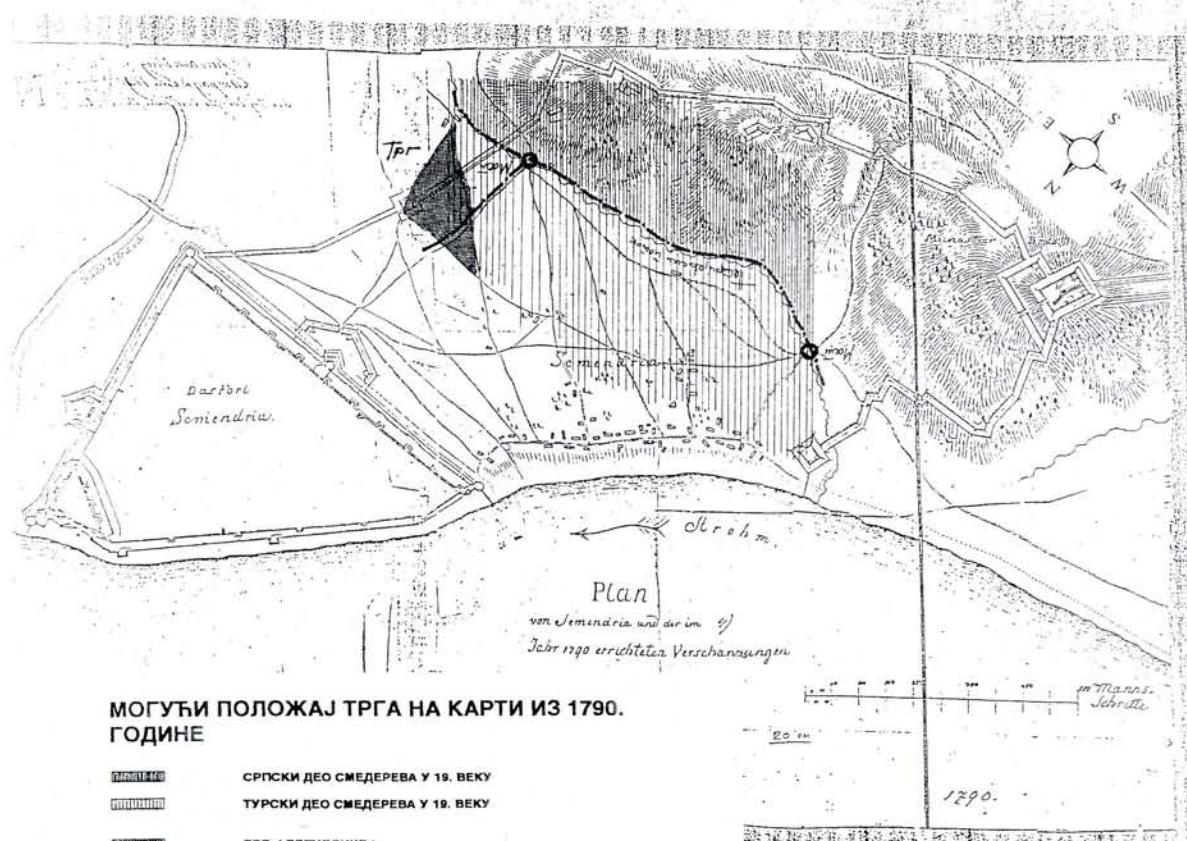
Непосредно после Првог српског устанка Карађорђе се са Турцима договорио о величини и граници одбрамбеног појаса између Тврђаве и вароши која је била под српском влашћу. Граница се пружала кроз средину вароши дуж тока Петријевског потока и тангирала је простор Трга Републике. На том месту контакта трга и потока се налазио мост и око њега "Рашићеви дућани".¹ У доњем току потока биле су смештене турске месарнице, кафане, бербернице, радње ћурчија и других занатлија. На месту данашње зграде Окружног суда и цркве била је радионица за прераду коже, механе и трговине, топионица лоја и један турски амам.² Цамија је раније била са десне стране при улазу на трг.³ Значи да је овај простор тада већ имао варошких садржаја и као важан пункт у оквиру тадашњег урбаног језгра предиспозиције да функционално постане централни градски простор. Наравно, да би се то дододико неопходно је било да прође још времена и да се постављена граница избрише, што је убрзо после долaska Кнеза Милоша и био случај.

Према упоредном приказу карте из 1925. године и аустријске карте из 1890. године, може се претпоставити у какву се уличну шему уклапа простор Трга Републике. Трг је троугаоне форме, налази се на главној чаршијској улици која повезује пристаниште са правцима ка Коларима и Пожаревцу (Улица краља Петра). Троугаоне формира улична регулација на северној страни трга, одговарајућа данашњем правцу улице Његошеве, а читав план трга са југа пресеца сокак, који се надовезује на првац према Тврђави (вероватно јужни продор на трг од Карађорђеве улице ка данашњој Омладинској, види премер из 1925. год.).

ског потока. На тај начин трг остаје у границама турског дела вароши, али будући да се налазио на самом споју два градска дела функционише као пијачни трг у полицеентричном систему формирања вароши.

У то време свакако се тежило афирмацији Горње чаршије Смедерева, па је дошло до стагнације турског дела старе чаршије од Велике пијаце према Дунаву. Турски плацеви и имања су постепено пре-лазили у српске руке, па се чак и пре Хатишерифа постојећа српско-турска граница избрисала.⁴

Временом, гушћом изградњом овог дела простора вароши по ободу, Велика пијаца је попримила изглед трга. Смеде-

МОГУЋИ ПОЛОЖАЈ ТРГА НА КАРТИ ИЗ 1790. ГОДИНЕ.

Положај Трга на карти из 1790. године (на основу упоредног приказа карата)

После 1815. године, Кнез Милош је у складу са својим тежњама о напуштању оријенталног начина живота организовао систематски план обнове градова и осавремењавања друштва по узору на тадашње европске културе. Формирао је Горњу смедеревску чаршију, јужно од Петријев-

ревска чаршија оваквом генезом централног пијачног трга добија простор који и у функционалном и обликовном погледу постаје варошки центар. То се огледа и у тежњи тадашњих власти да се већ у то време на простору Велике пијаце сазида црква. Јованча Спасић 15. маја 1830. го-

дине извештава да је пред црквом (на гробљу) народу прочитao књажеве наредбе:

"... По тому милостиви господару изишли смо с целим собранијем на месту оном где је ваше сијателство наложило да свету црков градимо и оне дућане и куће које су на оном плацу за 6000 гроша преценили јесмо и са сајбијама се они механа и дома, лепо поравнали без никаквог противоречија."⁵

Значи да је вршен систематски откуп приватних поседа на простору пијаце ради рушења постојећих кућа. Тако је стваран још шири слободан простор у циљу изградње нових зграда јавног карактера. Увид у изглед тих објеката немамо, као ни поузданije планове Смедерева из деветнаестог века да би се могле тачније пратити промене у структури плана. Једино је поуздано да су веће промене настала од почетка тридесетих година и то на основу ондашњих докумената и појединачних планова.

У вези са изградњом цркве постоји и документ који казује да се већ 1830. године врше припреме за зидање цркве и школе - "порта се заграђује прошћем, грађа за школу се преноси..".⁶

1835. године нови председник Јевта Угринић и чланови суда Ђорђе Љотић и Стојан Милосављевић су захтевали да се на месту пијачном подигне нова зграда суда. Прегледали су стару зграду на истом месту и закључили да се уз нову зграду сазида и затвор.⁷

Судећи по овим наводима, постојали су и ранији планови за зидање јавних објеката на пијачном простору и да је таквих објеката овде и било, с тим што су били несолидно зидани, од неквалитетног материјала, чак се и њихов положај не може тачно утврдити. Све ово је значајно због податка да је 1837. донешен План зидања суда, царинарнице и школе на месту Велике пијаце. То је био свакако наставак ранијих планова везаних за овај простор, а и за целу чаршију. "Из сачуваних цртежа се види широко замишљена урбанистичка концепција са прилично широким улицама. Тако је Кнез Милош створио своју превратничку урбанистичку концепцију, па је

порушио стару чаршију, а неправилне улице оријенталне турске вароши оживео новим зградама. На том слободном земљишту изграђене су нове куће по његовим плановима. Овакав захват је требало да изрази тежњу ка новом животу и културном напретку. У центру града налазио се простран, правилан трг и улице. На тргу је концентрисан читав привредни и друштвени живот. Кнез је тачно и одлучно одредио где ће се и како ће се градити школа, црква и Ђумрук. Ван шора се није смело зидати, а ко је зидао у шору добијао је и бесплатно плац."⁸

2.2. *Период од 1837. до 1854. год. - реализација прве регулације*

Несумњив је значај поменутог Плана из 1837. године, јер се њиме означава почетак систематског урбанистичког планирања централног градског трга са свим карактеристичним садржајима опште друштвеног значаја. Овај план је предвиђао грађење објеката репрезентативне обраде и солидније од свих претходних објеката који су се налазили на овом простору. Исто тако је представљао први потпуно сачувани планерски документ Смедерева, на коме ипак не можемо утврдити тачан положај свих зграда трга, али свакако нам даје планирани просторни однос тадашњих централних варошких објеката. Овим се takoђе дефинитивно раскида са традицијом оријенталног стила градње и схватања употребне вредности централног градског простора и дају се почетни импулс и естетска подлога за даље све савременије подухвате у трансформацији трга.

29. марта 1837. године члан Исправничества Сима Радојковић и секретар Константин Марковић извештавају Књаза да је Исправничество направило нови план за зидање Исправничества, Ђумрука, школе и цркве на простору пијаце :

"По височајшему устменому налогу ваше светlostи сочинило је Исправничество нови план, по којему ће се зданија за Исправничество и Ђумрук и школу овдашњу на простору на чаршији за зи-

дања ова означена му зидати. Простор овај износи у ширини 81 аршин, а у дужини 95 аршина. Од овог dakле узето је 40 аршина ширине за Исправничество и сву под ови 40 аршина заузимајући се дужину на потребу авлије Исправническе.

За цркву и порту њену остављено је ширине 41 аршин и дужине 65 аршина. А за школу 30 аршина од дужине целога плоца, а од ширине 41 аршин. И тако је цео простор на три ова зданија соразмерно потреби подељен, као што исто и приложени овде под „J.“ план показује, ког Исправничество височајшему одобренију ваше светлости покорнејше поднети усуђује се.⁹

Кнез Милош је већ сутрадан, 30. марта 1837. године, одговорио Исправничеству окружја смедеревског:

„Примивши и развидивши поднешени нам план рапортом Исправничества од 29 тек. Но 473. за градити се имајућа у Смедереву зданија, Исправничства, Ђумрука, цркве и школе, одбравамо да по приложеном плану Исправничество у свему и поступи.“¹⁰

17. 11. 1837. године Магистрат смедеревски јавља да су завршена сва здања (осим цркве) и шаље Ђорђа Љотића са рачуном Совјету.¹¹

Нови објекти су били чврсто зидани, са дрвеном конструкцијом и испуном од цигала, покривени ћерамидом. Зграда Исправничества је била на два спрата зидана и заузимала је дужину 12 фати и 5,5 шуха, а у ширину 7 фати и 1 шух. На истом месту постојала је и једна нова апсана од дрвног материјала, покривена ћерамидом, као и једна стара апсана сазидана од дрвета, ћерамидом покривена, са подрумом циглом озиданим.¹²

Из приложеног плана из 1837. године се на легенди може уочити да су зграде постављене адекватно својим функцијама, са пажљиво осмишљеним унутрашњим садржајем. Школа се налази повучено, иза црквене порте, на градском сокаку, а двориште јој се граничи са црквеним и двориштем суда. Зграда Исправничества излази директно на чаршијску улицу и у складу са тим у приземном делу су смештени дућани са одајама у дубини објекта и цен-

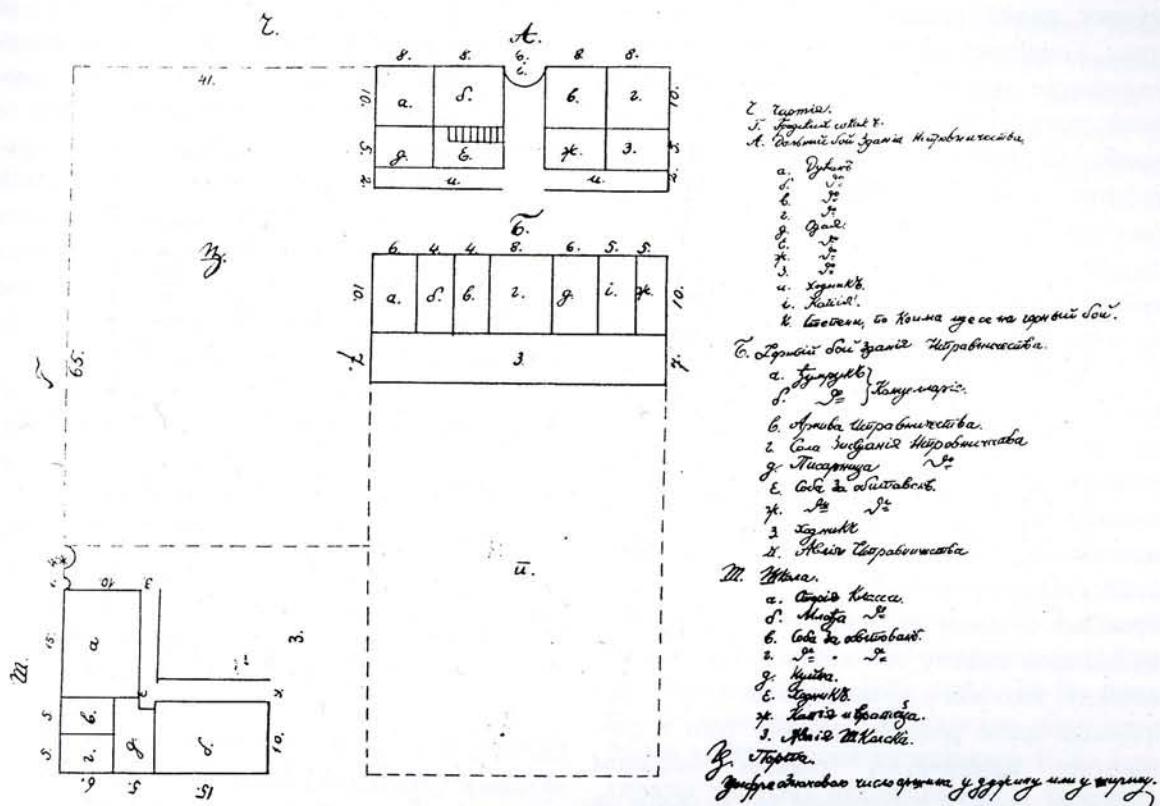
трално постављеним улазом у ходник који излази на двориште. На спрату су потребне канцеларије и сала за "седанија Исправничества", смештена у средишњем простору спрата.

На основу овог плана није могуће тачно утврдити положај изграђених објеката на тргу, али би се по предвиђеним положајима објеката у односу на окружење могло претпоставити да је чеона (улазна) фасада Исправничества, са директним приступима у дућане, излазила на северну регулацију трга, тј. на главни чаршијски сокак (ово се може уочити и на разгледници на којој је нацртан трг пре зидања Магистрата, јер вероватно је да је највећа зграда на тргу, поред цркве, зграда Исправничества, са централно постављеним улазом, ка тргу). Школска зграда би се у том случају налазила северније, уз градски сокак или неку прарегулацију данашње Омладинске улице и можда се уочава на поменутој разгледници, у дубини приказа (зграда на "Г" са звонаром ?). Тако је касније морало доћи до преформулације простора за цркву, јер се њен положај на плану не слаже са положајем на тргу, што је и био случај због такве процене инжињера:

„...да оно Обштине место није прикладно за таково једно свето место, но друго, опет на пијаци, принадлеже Животи Стојановићу, подневши како Обшини тако и истом Попечитељству планове оба плоца, план последњег плоца Животиног би избран реченим Попечитељством, које и Община признаде и усвоји.“¹³

„Школа, суд и царинарница из 1837. године одликовале су се складним пропорцијама и архитектонским решењима карактеристичним за сваки објекат посебно за то доба. Тако је, на пример, царинарница рађена по узору на аустријске царинарнице и војне зграде дуж Дунава.“¹⁴

Овим је завршена прва фаза формирања главног варошког трга, са објектима управно-административних функција и репрезентативног изгледа. Овакав трг у тадашњим градским оквирима потпуно је преузео примат у односу на остале сличне варошке сегменте и постао једна од одред-

План за зидање зграда за исправничество, ћумрук, школу и цркву из 1837. године
(Историја Смедерева у речи и слици, Л. Павловић)

ница читавог Смедерева. Међутим ни тада он није изгубио функцију пијаце, што је сасвим уобичајено за то доба развоја српских вароши, али ствара недоумицу по питању положаја црквеног плаца који вероватно тада још није био раскрчен и формулisan и донекле се поклапао са тадашњим положајем пијаце. Ако је судити по касније направљеним цртежима трга (приказ трга пре зидања зграде Магистрата, по зидању цркве, после 1854. год.), регулација простора трга још увек није била сасвим обликована, тачније трг вероватно још није имао сасвим затворену форму. Приметна је разграђеност северне стране, а евидентна је и даља подложност разграђивању, нарочито источног фронта, због постојања многих кућа од несолидног материјала (о чијем ће постојању и рушењу бити речи у делу о зидању цркве). Југозападни део регулације је вероватно још тада имао најгушћу градњу, тим пре што је лежао на главној градској улици. Остале улице које су сачињавале трг

имале су исте диспозиције као раније. Дакле и поред спроведеног у дело Плана о зидању суда, школе и царинарнице данашњи Трг Републике, Велика пијаца, пред средину деветнаестог века, није добила своје дефинитивно урбано уобличење, већ је чекала нека времена потпуниот раскида са оријенталним изгледом.

2.3. Period od 1854. do 1888. god. - изградња цркве

Праву прекретницу у урбаном развоју Трга Републике донела је изградња цркве Св. Ђорђа на простору трга 1854. године. Овим чином трг добија дуго планирани садржај, неопходан за егзистирање једне такве целине у то време. Ако је изградња Исправничества и других јавних објеката на тргу била дефинитиван знак почетка формирања центра и покушај, у материјалном смислу, осуђен на пропаст због брзине и неопходности градње, онда је црквени објекат духовни основ и утемељење цело-

купног даљег развоја ове историјске целине. Годинама касније, трендови градње и економске могућности су диктирали неке нове тежње и стилове, те је дошло до потребе за заменом тада дотрајалих постојећих јавних објеката, што никада није био случај са црквом Св. Ђорђа, јер она својим стилом и монументалношћу све време постојања даје актуелност не само себи него и целом тргу.

Дакле, формирање трга - центра градског језгра у модерном смислу овог термина, започето је изградњом цркве Св. Ђорђа, чиме је урбанистички и садржајно дефинитивно утврђен центар града. Она по изградњи заузима централно место на тргу и представља просторну доминанту не само трга већ и целог градског језгра. У функционалном смислу она као верски, саборни објекат, око кога гравитира цео град, дефинише даље трансформације трга и даје посебну привилегију сваком околном садржају. Њеном изградњом дат је основ за даље образовање форме трга, са троугаоном матрицом и централним објектом највећег значаја. Све то се и огледало у брижљивом приступу градњи и планирању овог објекта.

Постоји податак да се приликом одређивања места за зидање цркве водило рачуна о постављању овог објекта на "старом култном месту", тј. на месту некадашње цамије, која се налазила са десне стране при улазу на трг. Наиме, Смедеревци су знали да је ту постојала једна грађевина која је повремено била цамија, а повремено црква, а након ње турске касапнице¹⁵.

Прилози за цркву су скупљани још од 1830. године, од почетних припрема за зидање нове цркве па до самог почетка зидања 1850. године.¹⁶ У ствари, коначна одлука о зидању цркве донета је 1846. године када је Началничество окр. смедеревског известило Попечитељство внутрени дела да је "Общтина Смедерева намерна нову цркву на одређеном за то месту код пијаце правити и по томе да је рада имати план... да изволи средством свога инжинира удобан план за цркву сочинити"¹⁷

1850. године, Општина смедеревска је тражила зајам од Попечитељства за подизање цркве због неких нерешених имовинско-правних питања, којом приликом се и помиње налаз инжињера о потреби промене места за зидање цркве, о чему је већ било речи у претходном тексту. 14 априла 1850. године А. Кађорђевић одобрава зајам општини од 2000 дуката на 4 године под интерес¹⁸ и овим је дефинитивно све спремно за почетак градње цркве.

1. априла 1850. године Општина смедеревска извештава да су плацеви на пијаци откупљени и да је све припремљено за зидање на основу новог, преиначеног плана :

"Црква по закљученију Общтине има бити 20 фати дугачка заједно са зидом. Она је у нечему план о зидању цркве на новом плацу преиначена и то је преиначеније овако:

1. Канал имајући се провести испод цркве, нека се тамо не проводи но онуда, када је Началничество у плану под Ј. означило линију плајвазом од а-б, јер је боље да канал иде испод пута него испод цркве, под којим би сваку нечистоћу остављао које за цркву не би пробитачно било. Оваки провод канала жели и сама Общтина.

2. Плац за цркву да се узме са стране пута водећег у Пожаревац, до оне линије плајвазом означене, од в-г. јер јер га више није могуће одкупити из разни узрока.

3. Будући да овим умаљењем плаца на постављеном инжиниром месту црква не може остати, то нека се она уколико је с десне стране притесњена толико помести на леву страну, које може бити када се ограда црквена на леву страну помести до оне линије плајвазом начињене од д-е, и тако ће онда ограда црквена бити између б-г, д-е.

4. По томе, што ће плац за цркву помештајем к левој страни у један фат дужи бити, дакле 21 фат остаће када се 20 фати за цркву узме, само је фат за пролазак око цркве озго и оздо, које је врло мало. Овом се помоћи може кад се од сокака када ће се канал правити, који је по плану 5 фати широк остављен 3 фати узму и црквеном плацу додаду а само два фата

за сокак остави, будући да је овоме толико ширине довољно, којим се само пролази у две куће.

5. Од старог места определеног за цркву почем се иста неће сад тамо зидати. Община ће половину да остави за пијац, како би јој садања већа постала, дакле једно због тога а друго и зато, што онај сокак остављени с леве стране цркве не може онуда ићи куда је г. инжинир обележио првеним точкама, нека се с те стране плацеви регулирају и сокак остави не шире но три фата и то онуда куда је у плану линија плајвазом провучена од ж - з. због тога што и он за пролазак малом числу житеља служи.

6. Ако мера инжинирска може допустити, община жели ограду црквену к пијаци с једним фатом спустити од прилике куда је линија плајвазом провучена од и-ј."

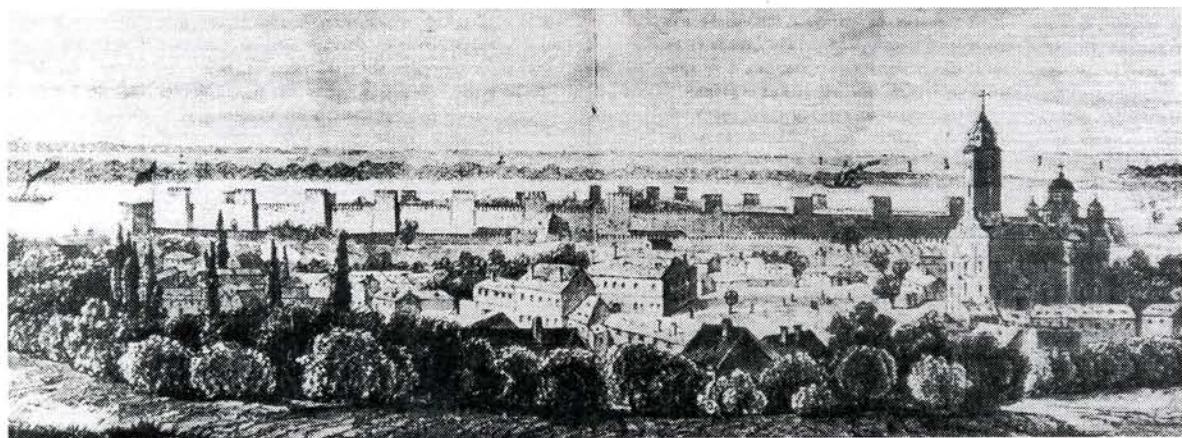
Мајстор Андреја Дамјановић је приликом зидања цркве извршио скретање тока Петријевског потока ка северу, чиме је постигнуто да се овај улива у Језаву, а не као раније у Дунав, узводно од ушћа Језаве.¹⁹ Није баш јасно због чега је ово учињено, јер се ток потока, судећи по упоредном приказу на старим аустријским картама, налазио јужније од пијаце. Вероватно је везано за често плављење овог простора.²⁰ Сигурно је, међутим, да црква није подигнута у кориту потока, о чему постоје претпоставке, већ је само формиран канал одвода потока са задње стране цркве, а не како је првобитно планирано испод ње. Терен за зидање цркве је свакако био муљевит и подводан па је темељење цркве захтевало постављање шипова, што је сналажљиви протомајстор Андреја и успео.

По свом архитектонском склопу црква Св. Ђорђа представља комбинацију уписаног крста, тробродне базилике и триконхоса. Ликовно обликовно решење је у основи замисао градитеља да се сагради петокупна грађевина блиска решењима српске средњовековне архитектуре, по угледу на цркву манастира Манастира. Ипак таква тежња није донела примену само тог стила, већ је извршена симбиоза више стилова. То се, пре свега, односи на барокни

звоник на западном прочељу цркве, укомпонован у грађевину развијеног уписаног крста са триконхосом. Иако настала у време буђења романтизма у Србији, не носи сва обележја романтичарске архитектуре, већ се пре може схватити као израз трајања онога што је неговано у претходним епохама богате српске градитељске традиције.²¹ Овај објекат својом монументалношћу, свеукупним архитектонским решењем и значајем спада у најуспешнија остварења српске сакралне архитектуре деветнаестог века.

Иако немамо план о коме се говори у наведеном општинском извештају, може се закључити да је плац за порту и изградњу цркве измештен са дела пијаце предвиђеног за градњу планом из 1837. године на простор уз пут за Пожаревац (ул. Краља Александра из 1925. год.). То би практично значило да је комплетан плац заротиран за 90 степени ка истоку и то је изисквало додатно откупљивање и раширивање терена јер су на том месту постојали објекти. Како су материјална средства била ограничена обављен је само откуп парцеле од 21 фат, тако да су задржани фрагменти пређашњег блока на том месту са северне и јужне стране цркве. Ови остатци раније регулације су заграђивали и формирали црквену порту. Сокак иза цркве је смањен на 2 фата, јер је дата процена да и није потребан већи простор, обзиром да се са њега улазило у само две куће (занимљиво је да је иста ситуација на овој регулацији и на карти из 1925. године). У истом извештају се помиње да ће се раније планирани плац за цркву у новој варијанти, једном половином искористити за проширење пијаце, а другом за нову регулацију.

Овакав ток разградње дотадашње целине трга произвео је нову ситуацију у погледу комуникација заступљених на тргу. Главни путни правац, данашња Улица краља Петра је остала носилац свих комуникација и повезивала овај простор са важним градским пунктovима, док је улица уз северну регулацију трга вероватно изгубила на свом значају јер је према новом плану пијаца једним делом заузимала њену

Трг Републике (Велика пијаца) пре подизања зграде Окружног суда
(илустровани календар, Београд 1867. год.)

трасу и залазила дубље у регулацију ка северу. Јужни прилаз је задржан као и градски сокак према Тврђави, али је због разградње источног блока у састав трга ушао сокак у залеђини цркве. Он се правцем надовезивао на данашњу Улицу кнеза Михаила и иако нерегулисан, пружао још један прилазни правац тргу.

Изградњом цркве Трг Републике је попримио репрезентативнији изглед и добио прворазредни значај у оквиру градског простора. Тиме је добијена грађевина која ће у читавом даљем развоју бити његов знак препознавања и основни параметар за све подухвате на простору трга, што је свакако значајна претпоставка за даљи његов развој. Ипак, у следећих тридесет година није дошло до значајних градитељских подухвата на овом простору, па је непотпуно регулисана форма затвореног трга дуго задржана.

Ово се најбоље види у сведочењу Сретена Поповића, писара у суду, који је 1878. године описао промене настале у Смедереву након четири деценије и између бележи да је за протеклих четрдесет година сазидано свега неколико кућа на Дунаву и неколико на горњој чаршији, све остale куће и дућани око пијаце били су као и раније. Затекао је и стару зграду суда поред нове цркве, где је он службовао 1836/7. као практикант.²²

Страховања смедеревских челника из доба пре подизања цркве да би, у случају даљег одуговлачења око изградње могло

спласнути одушевљење народа због зидања цркве, те се никакава помоћ у порезима не би добила, срећом се нису у овом случају остварила. Црква је изграђена, али је то вероватно потпуно исцрпело касу општине (у цркву је уложено свих 2000 дуката које је општина поседовала, а зајам под интерес је требало враћати), а народ је коначно био задовољан због тога, па за сваки већи градитељски покушај није било ни средстава ни градитељског полета у народу.

Форма пијачног трга је изградњом цркве и ремећењем дотадашње источне регулације трга значајно изменењена. Заправо читав западни део трга је остао исти још од изградње суда, али је постављањем једног централног објекта, доминирајућег у простору, добијена свим различита концепција развоја урбане форме. Још увек је то био само наговештај такве нове концепције, јер је простор око цркве остао попуњен остацима ранијег блока кућа. Дакле, форма трга је у овом периоду имала прилично недефинисану регулацију. Троугаони простор на оштроуглом споју двеју саобраћајница диктирао је даљи развој у смислу стварања истог затвореног облика целокупног трга. Ипак по изградњи цркве па до осамдесетих година деветнаестог века, трг је имао вишеугаони облик јер је дугогодишњим чувањем старог црквеног площа, уз зграду Исправничества, задржан празан простор, а тиме и разграђеност северне стране трга. Источна регулација

трга је у то доба била практично недефинисана. Објекти око цркве су сачињавали црквену порту по бочним позицијама, док је црква била директно ослоњена на трг са његове источне стране, као слободностојећи објекат. Источно, иза цркве пролазио је уски сокак, где су се налазиле само две куће. По новом концепту генезе трга ово бисмо могли третирати као нову источну регулацију трга, још увек неоформљену, па се може рећи да је и она тек тада била у самом зачетку. Ово је нови момент у развоју јер је започет неумитан процес проширења простора централних садржаја и укључивање једног варошког сокака у њега. Насупрот поменутим регулацијама, југозападни фронт трга је одржао историјски континуитет и компактност. Садржао се од објекта грађених у збијеном систему, што је било и логично јер је све време постојања лежао на главној варошкој улици и потпуно регулисаном правцу. То су били (према разгледници из тог периода) углавном приземни објекти са дућанима окренутим ка чаршијској улици и тргу.

Једина значајна промена у том периоду је извршена у садржајном смислу, а то је измештање царинарнице (Бумрука) са простора трга на простор пристаништа 1861. године.

2.4. Период од 1888. до Првог светског рата - изградња зграде Начелства

Када је проширења административна делатност смедеревског округа са 3315 km², и 226 085 становника, јер му је припојен ранији београдски округ, осамдесетих година деветнаестог века стара зграда више није била довољног капацитета, па је 1888. године изграђена нова зграда Начелства. У њу су смештени политичка управа, уред за грађевинарство, пореска управа, државна штедионица, окружни суд, затвор, жандармерија итд.²³ Сигурно је, међутим, да је поред претходних Каницовых навода, општина смедеревска, на државни предлог, желела да замени постојећи дотрајали објекат суда, новом зградом, примереном

будућем модерном центру града. Пројекат за градњу овог објекта је израдио београдски архитекта Александар Бугарски.

Објекат је пројектован и изграђен у духу средњоевропске архитектуре и представља један од најзначајнијих објеката у градитељској историји Смедерева. Својим габаритом, репрезентативношћу и положајем даје тргу, у кореспонденцији са црквом, изглед савременог трга у развоју под европским утицајима. Изградњом овог објекта простор добија регулисан троугаони облик, на основама историјске урбаније матрице. Композиција овог здања је визуелно потпуно доминантна на северном фронту трга, не парирајући црквеном објекту, који је знатно виши у прочељу, већ заједно са западном страном цркве сачињава сам центар трга и његов најзначајнији простор. У функционалном смислу и друштвеном значају нова зграда Начелства представља континуитет централних садржаја главног градског трга са новим, савременим естетским односом према њему.

Зграда је, како је већ речено, грађена у духу средњоевропске архитектуре. Архитектонска концепција је заснована на класичној симетричној композицији, са наглашеним централним ризалитом. То је типичан академистички објекат са краја деветнаестог века, стилски обрађен под утицајем класицизма. Значајно је то што овај објекат у свом архитектонском концепту не заостаје за објектима исте намене у Европи тог доба. У вези с тим на овом простору добијамо још једну вредност - стилско архитектонску актуелност у врло широким размерама. На тај начин, трг уз цркву, која је плод наговештаја романтичарских тежњи грађења у нас, добија још једну зграду са несумњиво значајним споменичким својствима, чиме се утврђује време дефинитивног формирања трајне основе за даљи развој.

Изградњом зграде Начелства, настављен је тренд просторног затварања наслеђене структуре плана. Троугаони облик регулације овим није уобличен, јер су ове промене извршене само на северном потезу, али је створен централни простор трга

на споју оса два најрепрезентативнија објекта. Северна регулација овим добија потпуно чврсту структуру и диктирану линију регулације ка истоку и западу од судске зграде. Нова зграда суда захвата скоро читав фронт северне стране трга, од некадашњег градског сокака (види план из 1837. године), данашње Омладинске улице, ка западу. Овим је регулисан и правац Омладинске улице што представља контакт трга са Тврђавом. Уз западни бок суда још увек нема уличног тока, мада је остављен слободан простор дуж зграде, а и сам објекат на том делу има фасаду са прозорским низовима. Главне прилазне комуникације су задржане, трг лежи на главној градској саобраћајници, Улици краља Петра, док је јужни прилазни правац сада надовезан на регулисану данашњу Омладинску улицу. Није сасвим јасно шта се догађа са данашњом улицом Вука Каракића. Она као путни правац који сачињава троугаони спој сасвим сигурно егзистира од настанка трга, али је у овом времену вероватно сведена на обим нерегулисаног сокака (што се види и касније на премеру из 1925. год.).

У периоду крајем деветнаестог и почетком двадесетог века се наставило са

изградњом Смедерева на основу наслеђене структуре плана. Све промене су насталаје у оквиру такве, спонтано настале мреже, делимично исправљене неким покушајима током деветнаестог века. Може се рећи да овај период утврђује формирање градског простора на основу овако насталих регулација. Све даље промене, до каснијих крупних урбанистичких захвата, се састоје углавном од осавремењавања и замене постојећих објеката. Настављен је тренд надовезивања на грађевине из претходних епоха, новим стилски различитим објектима, на који је начин Смедерево добијало физиономију града европског изгледа, остављајући полако за собом све заоставштине оријенталне естетике.

На тај начин се развијала и урбана целина Трга Републике. Задржана је постојећа регулација и у оквиру ње су вршене све промене. У овом случају промене нису биле значајних размера у односу на форму и садржај трга. Према разгледницама из тог периода уочава се да су неки старији приземни објекти замењивани новим, на југозападном фронту трга. Сви остали делови задржавају стари изглед, чак и источна страна са практично недефинисаном регулацијом. Основне доминантне остају црква

Трг Републике после подизања зграде Окружног суда, крајем XIX века

и зграда суда. Ипак и поред тежње за хомогенизацијом структуре централног дела града, задржан је изглед са елементима различитих временских периода, настављајући на тај начин започети процес развоја.

Почетком двадесетог века је општина приликом преуређења пристаништа извела радове у циљу побољшања веза пристаништа са центром града. Улица краља Петра је калдрмисана, проширења и регулисана. Дуж улице је засађен дрворед.²⁴ Обнова је обухватила и трг са црквом, када је израђен сквер око централног тржног простора. Све остале комуникације, везане за трг, су задржале своје позиције.

Овакав начин новог уређења центра, је плод другачијег вида оплемењивања оваквог простора и схватања центра града. Још је далеко од неких савремених концепата уређења, али је сигурно помак у смислу подизања нивоа репрезентативности трга. Значајно за овај део развоја је установљење једног новог односа према простору трга. Преуређењем његове централне зоне регулисањем саобраћајних праваца ствара се нова ситуација партерног и функционалног уређења. Улични токови у троугаonoј форми утврђују средишњи простор који је предвиђен као парковски. На овај начин дефинитивно су избрисани трагови пијачне функције из прошлог века. Трг постаје централно место окупљања грађана и најатрактивнији део града, активно укључен у сва градска збивања.

2.5. Период између ратова

Оваквим изгледом и темпом развоја Трг Републике је дочекао Први светски рат. У то време градитељски фонд читавог града је био знатно страдао. Велики број кућа у вароши је разорен или је тешко оштећен. У послератном периоду је на тргу, као и на простору целог града, интензивирана изградња. Тако је поред обнове оштећених објекта започето са изградњом нових, стилски и концептуално другачијих него до тада. Највеће промене на простору Трга Републике су настале на постезу југозападне регулације трга. Овај тржни фронт је у досадашњем трајању нај-

мање мењан, јер је све време развоја урбаније средине Смедерева представљао структурално оформљен низ збијене градње са чаршијским садржајем. Подложнији променама су били други делови трга са не тако јасно формираним обликом и функцијама, за које је било потребно мање улагања приликом откупа за потребе градње јавних објеката.

Нови објекти на тргу су грађени са већим габаритима од претходних, на укупљеним парцелама раније збијене градње. Попримају савременији изглед и концепт просторне организације са обједињеним приземним просторима продаје са величим транспарентним изложним површинама и становљањем на спратовима. Карактеристично за многе објекте је да садрже у својој стилској обради врло разноврсне комбинације стилских елемената, чак и невешто употребљене. Такође се могу наћи и објекти концептуално доследно спроведени у погледу стила градње, али то се превасходно односи на зграде међуратне модерне архитектуре подигнуте пред сам Други светски рат.

У периоду између два светска рата, значи за само двадесетак година Трг Републике је доживео квалитативан помак у погледу хомогенизације просторне структуре и обликовно садржајном осавремењавању. Приметна је заступљеност различитих стилова објекта изграђених у овом периоду, али они својим начином обраде и различитошћу управо осликавају време дефинитивног уобличавања простора Трга Републике као централног градског трга.

Најрепрезентативнији објекат изграђен у овом периоду је зграда Општинског дома из 1926. године. Пројектант је архитекта Пере Поповић (1873-1954). Смештен је на углу трга и јужног прилаза из Карађорђеве улице и оваквим положајем добија значајно место у просторној организацији трга. Овај објекат је спратни, решен у основи у облику слова "Т", са две предње фасадне равни ка тргу и Карађорђевој улици и једним дворишним трактом. Обликован је у духу еклектицизма двадесетих година двадесетог века. Представља угаоно решење на споју трга са улицом, са глав-

ним улазом на углу. Састоји се од два неједнака улична крила, дужег ка тргу и краћег ка Карађорђевој улици. Иако је рашчлањен по вертикални масивним удвојеним пиластрима, целокупан објекат одаје утисак разведености по хоризонтали због своје масивности и дугачког фасадног фронта, уоквиреног хоризонталним поделама и балустрадом изнад кровног венца.

Значај овог објекта је не само у архитектонско-урбаним вредностима, већ и у његовом карактеру јавног - општинског објекта, функционално примереног центру, насталог у последњој фази уобличавања форме трга и централизовања најбитнијих градских функција.

Као одговор на угаоно решење Општинског дома, не дуго по његовој изградњи, подигнута је зграда хотела "Нинић", која заузима супротан угао истог прилаза на трг. Градитељ је Милија Нинић, а зграда је подигнута 1929. године. Иако је састављена од само једног уличног крила које излази на трг и ужом фасадом на Карађорђеву улицу, ова хотелска зграда има изглед угаоног објекта јер је фасадно платно заобљено на своју улицу. Својим положајем, у сајству са зградом Општинског дома просторно дефинише и наглашава прилазну регулацију трга са Карађорђеве улице.

Карактеристично за објекат хотела "Нинић" је приземље са обједињеним функционалним и просторним решењем целог нивоа и великим, транспарентним изложним површинама дуж целог приземног дела. Супротно модернизованом приземљу, спрат објекта је решен академистички, тако да се ни овај објекат, попут Општинског дома, не може сврстати под један стилски правца.

У истом низу, на југозападном фасадном потезу Трга Републике, 1928. године је подигнут објекат пословно-стамбеног карактера, који се својом функцијом и целокупним изгледом уклапа у новонастали амбијент Трга Републике. У спољном обликовању се осећају нове тенденције које се рађају у српској архитектури тог времена. Објекат је изведен са елементима ране

модерне, што се огледа у равној фасади са хоризонталном поделом и повученим последњим спратом, испред кога је тераса. Састоји се од приземног дела са продајним просторима и три спрата са колективним стамбеним садржајем. Упркос већој спратности од суседног објекта хотела "Нинић", ова зграда се амбијентално уклапа у фасадни низ трга, јер је повлачењем последњег спрата, визуелно створен утисак објеката једначених висина и габарита.

До Другог светског рата на простору трга су изграђена још два објекта у стилу "међуратне модерне" архитектуре, концепцијски различити од дотадашње изградње на тргу. Другачијим просторним обликовањем и новим изражajним средствима стварају једну хетерогену стилску кулису трга. То су објекти бр. 1 (зграда бивше апотеке "Пантазијевић") и бр. 6 (зграда бивше библиотеке).

Зграда бивше апотеке "Пантазијевић" је изграђена као угаоно решење на прилазу тргу са југоистока, из горње чаршије. Састоји се из једног тракта који је оријентисан ка Тргу Републике, с тим што је на угаоном делу заобљен, чиме оставља повољнији утисак на самом прилазу трга. Угаони део је нешто надвишен у односу на други део објекта. Фасаде су глатко малтерисане, без декоративне пластике. Приземни део објекта је решен изложним стакленим површинама, док су спратови масивно зидани. Представља тип стамбено пословне зграде, која је наменски подигнута за потребе становља и трговинског садржаја у приземљу. Има скромна својства "модерне архитектуре између два рата".

Зграда бивше библиотеке је једноспратна, састоји се од једног тракта управно постављеног према северној регулацији Трга Републике, тако да је ужом страном оријентисана ка простору трга. Својим положајем и габаритом поштује формирану амбијентално - просторну структуру. Обрада уличне фасаде је једноставна, стилски дефинисана са наглашеном хоризонталношћу. У приземном делу је цело фасадно платно састављено од транспа-

рентних стаклених површина са улазом у објекат. Спратни део је решен зидном површином чију скоро целу дужину заузима низ повезаних прозорских отвора. Зграда припада типу јавних објеката модерне концепције, како у обради, тако и у функционалном решењу. Читав приземни простор је обједињен једном функцијом, са непосредним визуелним контактом са спољашњошћу.

Објекат бр. 1 не представља у потпуности садржајну новину, јер је концепт са дућаном (јавним садржајем) у приземљу и стамбеним простором на спрату већ виђен на овом простору. Новина је у његовом обликовању, што је свакако нова карактеристика градње трга, па заједно са објектом бр. 6, даје овој урбанијој форми и елементе стилова новог времена. Ипак, ови објекти представљају континуитет започетих стремљења у стварању нове градске архитектуре. Наговештаји су дати на објекту на југозападној регулацији трга, а настављени појављивањем једног новог стила и односа ка архитектонском стварању, у овом случају у просторној сагласности са претходном структуром.

Изградњом зграда библиотеке и апотеке "Пантазијевић" завршава се период генезе трга уз поштовање историјске матрице, период прерастања чаршијског трга у градски центар. Трг је садржајно преформулисан, обликовно још увек сасвим неформиран, али са створеним утемељењем историјске вредности. Употпуњена је већ устаљена различитост стилова, као и склоп споменички окарактерисане амбијентално просторне целине.

Дакле, пред Други светски рат, Трг Републике је већ функционисао као градски центар. Изграђен је просторни склоп који је поштовао све стечене вредности историјске урбаније и у оквиру ње еволуирао у свим погледима. Задржан је простор троугаоног облика, с тим што у овом периоду није било покушаја за формирањем недостајућих делова регулације трга. Ово се превасходно односи на источни изглед трга, који је и пред рат остао недефинисан, јер није било изградње на том делу. Исто се дешава и са делом северне

регулације, на источном потезу од зграде суда, где је задржан склоп приземних кућа на углу са данашњом Омладинском улицом. Око цркве се још увек налазе приземни објекти из ранијег периода, што свакако ремети усвојену концепцију трга са централним црквеним објектом. Најочитије је изменењена југозападна страна трга. Заменом дотадашњих приземних и оштећених старих објеката, изграђен је опет збијени низ зграда, овог пута на укрупњеним парцелама, са репрезентативнијим облицима и садржајем. На тај начин је створена допуна троугаоне целине централног простора између цркве, суда и угаоних објеката на јужној прилазној регулацији трга. Поједињи делови ове регулације нису доживели промену до Другог светског рата, али је даљи концепт развоја постао потпуно јасан. Још једна промена је значајна за овај период, а то је појава једног модерног објекта, зграде библиотеке, на северној страни трга, западно од зграде суда. Овакав след грађења на овом простору представља не само наставак развоја центра града, већ и његово постепено ширење ка Улици краља Петра, која већ у то време поприма елитни карактер. Централни простор трга и даље има парковску обраду са саобраћајницама око средишњег простора.

Комуникациони правци су задржани из претходних периода развоја. Једино је у функционалном смислу додатно афирмисана Улица краља Петра, која у овом периоду дефинитивно добија улогу најрепрезентативније градске улице, као окосница развоја градског центра.

У периоду Другог светског рата, а нарочито након велике експлозије муниције у Смедеревској тврђави, грађевински фонд Смедерева је претрпео непроцењиву штету. Највише су страдали објекти у непосредном окружењу Тврђаве, где се налази и сам градски центар. Том приликом дошло је до тешког нарушувања постојећих објеката трга, нарочито северне стране и југозападног потеза од објекта бр. 13 према западу. Срећом, сви неповрат-

Trg Republike, 1932. год.

но оштећени објекти су били неквалитетнији, мањих габарита и материјалне вредности. Они највреднији у смислу очувања историјске целине, уз знатна оштећења су очувани и у каснијем периоду санирани.

За време Другог светског рата је пробијен правац Карађорђеве улице, јужно од простора Трга Републике. На новој регулационој линији Карађорђеве улице, у залеђу зграде Општинског дома, изграђен је модеран објекат који заокружује нови градски блок на том простору. Може се рећи да овај поступак није нарушио матрицу и просторне односе на самом тргу, иако одступа од наслеђене шеме улица окружења.

2.6. Период ћосле Другог светског рата

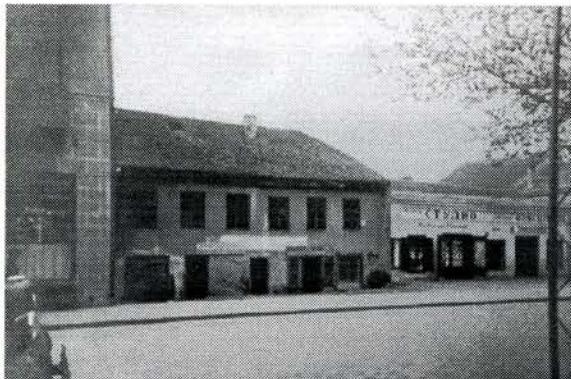
Из рата је Трг Републике изашао са знатно измененим изгледом (види премер из 1955). Све споменичке градитељске вредности су очуване, али у разједињеном склопу, неповезаном збијеном изградњом

кућа из периода пре Првог светског рата. Упркос тужној судбини поменутих објеката, створена је готово идеална ситуација за одвијање процеса једноставног надовезивања на већ формирану градитељску окосницу. Празни простори су настали на делу југозападне регулације, западно од објекта бр. 13, затим на споју трга са Омладинском улицом и најзад, разграђено је непосредно окружење цркве. На источној регулацији трга дошло је до потпуног ослобађања простора и створена је ситуација за формирање регулације адекватније положају цркве. Тако се коначно дошло до потенцијално троугаоне форме трга, са централним, слободностојећим црквеним објектом.

Упркос повољно створеним условима за даље формирање централног смедеревског трга, прави проблеми у очувању наслеђене структуре и уопште концепта развоја трга, настају у послератном, социјалистичком периоду. Тадашња схватања и идеологија није нашла за сходно да ради на очувању једне историјско-урбанистички

вредне градске заоставштине, већ је својим деловањем на појединим местима трга, потпуно нарушила просторни склоп и довела до практично нерешивих урбанистичких ситуација.

Нова урбанистичка решења углавном нису уважавала амбијентална својства, затворени простор трга и његове створене комуникације са окружењем и градом, тако да је у великој мери овај простор разграђен. Највише је у том смислу поремећена југозападна регулација трга. Објекат на углу Улице краља Петра и трга је изграђен на простору трга и потпуно је пореметио историјску регулацију, а делимично и троугаону форму трга. Висином не нарушава односе са суседним зградама, али својом локацијом скоро онемогућује било какву градњу на потезу југозападне

Југозападни фронти Трга, пре II светског рата; данас недоступајући делови на чијем месту се налази градски парк

регулације од објекта бр. 13 ка истоку, где је задржан слободан простор. Између зграде Општинског дома и апотеке "Пантазијевић", у истом фасадном низу, у послератном периоду изграђен је објекат без нарочитих стилских обележја, али што је битније, без примерених амбијенталних својстава. Овај двоспратни објекат висином одскаче из фасадног потеза трга и својом апсолутном естетском неутралношћу више обезвређује склоп центра града него што на тај начин подржава његове стечене вредности. Затим, зграде које затварају некадашњи правац Карађорђеве улице - зграда поште и објекат уз њу - стварају потпуно неодговарајуће односе.

Овај простор између хотела "Нинић" и задње стране поште својим садржајима и изгледом сасвим деградира Трг Републике. На њему се налазе помоћни прилаз и паркинг поште, као и неадекватни дограђени објекти бившег хотела "Нинић". Све то чини овај део трга готово неупотребљивим у смислу коришћења једног репрезентативног градског центра. На источном фронту трга изграђени су објекти послератне "модерне" који својим изгледом, габаритом, па и функцијом апсолутно не одговарају простору у коме су се нашли. Ови вишеспратни стамбени објекти мењају просторне односе на штету споменичке грађевинске окоснице трга, нарочито својим положајем у непосредном залеђу цркве. Ипак, ако бисмо им могли наћи и неку "вредност", то би било поштовање густе ивичне изградње у оквиру новонасталог градског блока са монотоним фасадним потезом, који у овом случају сачињава визуелно погодне кулисе за сагледавање цркве са западне стране трга. Слична ситуација је формирана на споју трга са Омладинском улицом, где је изграђен естетски потпуно неприхватљив објекат, који је разним изменама добио изглед мутанта једне у стару неуспешне архитектонске замисли. Овај објекат је вишеспратан, са искључиво стамбеним садржајем. Изграђен је ван историјске регулације, не поштујући чак ни правац грађевинске линије суда. Његов слободностојећи положај, као да је плод неког насиљничког експеримента, просто мами на рушење, тим пре што му је и материјална вредност временом опала. Најзад, последњи градитељски покушај на простору Трга Републике представља објекат бр. 4. Он својим положајем употребљује правац историјске регулације северне стране трга, али је у амбијентално-просторном смислу сасвим неуклопљен. Налази се на углу трга и новопробијене улице Деспота Гргура, која је плод послератне регулације. Својом спратношћу не остварује адекватну везу са збијеним низом објекта источно од њега, ка Улици краља Петра, чак својом висином непотребно парира згради суда. Промене које су се десиле на делу простора трга око

цркве, свакако имају добре стране, јер су тиме омогућене квалитетније визуре цркве и коначно остваривање концепта трга са централним објектом.

Речено је већ да је дотадашња матрица трга у последњем периоду развоја битно

спој трга са поменутом улицом, на коме је и заснован начин постављања угаоних објеката на прилазу тргу.

У функцијама је Трг Републике у послератном периоду доживео низ промена, углавном у смислу добијања нових, пре-

Трг Републике, данашњи изглед
(Историја Смедерева у речи и слици, Л. Павловић)

нарушена, што се огледа и у промени путне мреже око трга и уопште веза трга са окружењем. Основни правац - Улица краља Петра је задржан као основа развоја трга, међутим дошло је до логичног афирмирања праваца ка северу, према Тврђави. Задржан је правац Омладинске улице, али је регулисан и други правац ка Тврђави, Улица Деспота Гргура, између зграде суда и наставка северене регулације ка Улици краља Петра. Тако трг добија два дефинисана прилаза са севера и директан контакт са Смедеревском тврђавом. У истом периоду регулисана је и Улица Вука Каракића, која се преко трга надовезује на правац Улице краља Петра. Најгрубљи поремећај историјских тржних комуникација је затварање праваца Крађорђеве улице на јужном делу трга, робустним објектима у залеђу овог фронта. Овим је спречен визуелни

тежко стамбених садржаја. Вишеспратне стамбене зграде по ободима трга су у многоме нарушиле дотадашњу тежњу ка формирању административно-пословног центра. Једино је у приземним деловима тих објеката смештена трговина, што донекле повећава атрактивност центра. Само су два административна објекта изграђена у овом периоду на простору трга - објекти бр. 4 и 10. Дошло је и до промене намене зграде бившег хотела "Нинић", који је у последњем периоду постао стамбени објекат на спрату са продајним простором у приземљу.

Саобраћај је решењима из претходних година знатно примерен оваквој централној форми градског језгра. Читави потези Улице краља Петра и бивше Улице краља Александра су ослобођени од колског саобраћаја, чиме се одступа од парковског

решења централног простора трга и прибегава се концепту пешачког трга са централним мотивом и ослобођеним визурама. Ипак, још увек је задржано колско крећање уз зграду суда и потези двеју улица које воде ка Тврђави (Деспота Гргура и Омладинска). На тај начин је ометен пешачки ток трга и нарушено функционално јединство простора.

Конечно, након 150 година развоја Трга Републике, дошло се до ситуације да је ипак очувана урбанио-историјска структура трга, са свим битним одликама историјских и архитектонских вредности градитељског наслеђа, упркос перманентном послератном девастирању овог простора. Историјска урбо-архитектонска основа ипак егзистира као доминантна вредност простора и одолева свим покушајима ниподаштавања историјски утемељених вредности, добијајући на тај начин још већи значај наспрам свих угрожавајућих чинилаца. Градитељски ансамбл Трга Републике се на тај начин може окарактерисати као врло значајна споменичка целина, на којој је сагледива једна комплетна генеза, не само урбаних чинилаца, већ и свих осталих друштвених и културних вредности током историје развоја овог трга.

3. АНАЛИЗА ГЕНЕЗЕ ТРГА

Данашње стање Трга Републике је плод историјског процеса трансформација комплетног друштва, који је за развој једне културе релативно кратак, али еволутивно посматрано врло садржајан. Од наслеђене турске матрице и начина функционисања до капиталистичког, индустријализованог друштва, па даље до социјалистичког послератног система овај урбани сегмент, као и читав град, се развијао по свим аспектима друштвеног развоја. Тако је и урбана генеза трга приказана кроз више становишта који су директно утицали на просторне трансформације. Први део се односи на свеукупни морфолошки развој ове целине, који обухвата развој наслеђене регулације, урбаног склопа и система парцелационих матрица; други на садржајне и функционалне трансформације; трећи део

се односи на социјалне разлоге развоја трга. На тај начин се ствара подлога за свеукупну анализу постојећег стања, задржаних и насталих вредности и даје могућност утицаја на даљи развој планирања градског центра.

3.1. Морфолошка трансформације

У морфолошком погледу Трг Републике, попут осталих сличних урбаних форми у нас, има сасвим типичан ток трансформација. Прелази од полазне тачке свог развоја пут од оријенталне шеме и форме, до једног концепцијски новог центра са обрисима европске културе, на нешто изменењеној почетној матрици.

Из историјског прегледа се може увидети начин настајања појединачних елемената и целине трга и јасно издвојити неколико фаза формирања, у зависности од друштвено историјских ситуација и градитељских трендова. Ради се, дакле, о чаршијском центру који врло брзо и бурно прераста у градски центар, следећи у већем делу свог настанка историјске смернице и захтеве одређеног времена. Тако добијамо различите нивое обликовних промена, које се огледају како у хоризонталној, тако и у вертикалној регулацији.

Смедеревска чаршија се у првој половини деветнаестог века развијала на постојећој мрежастој структури улица, наслеђеној од Турака. Као и у другим варошима Србије, тежило се изналажењу новог урбанистичког принципа, што је у почетку резултирало стварањем полицентричног развоја чаршије. У ствари у том периоду, тачније до 1937. године, се и не може извршити тачна периодизација формирања чаршије, а везано с тим и тадашње Велике пијаце. Свако удаљавање од турског начина живота и грађења, конкретно на овом простору, непосредно после Другог устанка, није било омогућено, самим тим што је Велика пијаца припадала делу града где се налазило турско становништво, што се и одразило на обликовно формирање трга. Трг је све до доношења Хатишерифа остао на истој троугаonoј

шеми из турског доба. Каква је била ивична изградња на тој шеми не можемо знати, али је, како је већ речено, свакако постојао систем поједињих, пре свега трговачких, па и јавних објеката (цамија).

У том периоду је свакако још од раније постојао слободан простор на оштротргаоном споју улица. Таква појава није везана за категорију насеља, ни густину саобраћаја или вредности земљишта, него за неке појаве облика земљишних парцела које настају због саобраћајних нужности при рачвању или укрштању путева и улица. Два разлога леже у основи објашњења настајања троугластог облика раскршћа: саобраћај и облик парцела. При рачвању пута под оштрим углом, једна од промена правца кретања има мали полупречник окретања. Засецање оштрог угла олакшава скретање па се формира правац комуникације у дубини троугла и на тај начин настаје троугаони простор између улица. Други разлог засецања лежи у чињеници да коришћење земље у самом углу није рационално, а само засецање олакшава формирање парцеле и уличног потеза. Овако настала површина, често уопште није коришћена па остаје као празан простор и у каснијем развоју добија функцију трга и сложеније облике и веће димензије.²⁵

Судећи по аустријским картама с краја осамнаестог века, тај простор обликовно одговара троугаonoј форми, каква се задржала до данас. Питање је само колико су све регулације задржале тадашње положаје, нарочито попречни правац који у правцу север - југ пресеца трг, за који се може претпоставити да представља прарегулацију везе улица Карађорђеве и Омладинске преко трга. Ипак постојао је слободан простор уз сам оштар угао и са поменутом комуникацијом затварао троугаону форму. У односу на данашње димензије трга, тадашњи простор је знатно мањи, по свему судећи за величину блока на источnoј страни трга. Колика је хомогеност изградње у то време била, не може се тачно одредити, али како се у том делу стварао занатски део чаршије, може се претпоставити да су објекти на том делу били концентрисанији него на осталим де-

ловима чаршије и сачињавали одређен фасадни фронт ка слободним просторима трга.

Исти је случај и са висинском регулацијом и блоковским и парцелационим системом. У недостатку било каквих цртежа тадашње регулације, служећи се аналогијом и најстаријим геодетским снимцима, може се доћи до закључка да су ободни простор трга сигурно запоседали приземни објекти у саставу потпуно неправилних блокова и парцела. У првим фазама развитика овог чаршијског дела зграде су биле раздвојене отвореним пролазима, са пуно зеленила и пољопривредних површина на задњим деловима парцела. Један опис изгледа будуће Смољиначке чаршије у Пожаревцу, који се односи на 1917. годину у потпуности се слаже са оваквом представом,²⁶ што би било индикативно и за вароши сличне величине и типа мрежне структуре. Овакве ситуације се најчешће срећу на аустријским картама са краја осамнаестог века у свим српским чаршијама. Уцртани су блокови кућа испрелетани аморфним приказом зеленила.

У следећем делу развоја простора Велике пијаце, од 1837. године и доношења првог плана за изградњу јавних објеката на пијаци, приметна је даља тежња ка формирању и осавремењавању центра. Овакав процес је у случају данашњег Трга Републике подразумевао разградњу северне регулације у циљу смештања планираних објеката. Добија се вишеугаони облик тржног плаца, надоградњом површине на северној регулацији. Оваква ситуација је више плод дугогодишњег неспровођења поменутог плана него његових недостатака. Наиме, како црква дуго година након ове изградње није подигнута, управо на том месту, слободан простор ка северу је функционисао као део пијачног трга. У овом периоду се одступило од троугаоне форме и започето је са очекиваним трендом раста тржног простора, али у овој фази трансформација ван наслеђене троугаоне шеме. Задржан је слободан простор од оштрог угла до пређашње источне регулације, а ово, може се рећи спонтано проширење је извршено у правцу који није

подржавао наслеђену троугаону матрицу плана. Оваква површина би скоро одговарала данашњој површини трга, али са другачијим обликом. На месту зграде суда је слободан простор, док је источна граница трга још увек у дубини данашњег троугла. Сачињавајући правци су задржани, с тим што се на ондашњем тангеницијалном правцу са југа налази проширење.

Ситуација са блоковским системом и парцелацијом се није могла значајно променити у односу на претходни период. Неправилна шема улица, блокова и парцела је наравно задржана, с тим што је започетим спровођењем плана из 1837. године, извршено делимично исправљање ободних парцела на северу трга. Убачене су у ортогоналну шему, што одговара овој праволинијској страни трга и свакако одудара од тадашње околне структуре. Ипак овакав план представља тежњу ка регулисању недефинисаних облика овог простора, јер у то време је полуурбани амбијент био сасвим логична последица још неурбанизованог становништва. Тако на основу пописа окућница и њихових садржаја, чак 1863. године, може се закључити да је чаршијска окућница морала имати елемената сеоског домаћинства.²⁷ Да је сличан изглед и садржај имао и простор трга може се претпоставити, али и очекивати нешто урбанизованија ситуацију централног дела јер се ови наводи односе на чаршијске окућнице непознате локације. (поређења ради Јован Т. Обреновић је тада, у сред Чачка, у непосредној близини цркве имао имање потпуно налик на сеоско).²⁸ Занимљиво је и поменути да је приликом откупа имања и објекта за градњу цркве на смедеревској пијаци средином прошлог века, од Животе Стојановића откупљен "плац са дућанима и другим"²⁹) Судећи по поменутом плану, њиме се планира и збијање ивичне структуре на самом тргу јер објекат Исправничества заузима читаву парцелу по ширини, мада остали делови овог плана не указују на тако нешто, вероватно због природе објекта цркве чак се може рећи да је оваквим поступком на парцели суда прескочен процес уситњавања, већ је првом интервенцијом парцела

укрупњена и смештен објекат већих габарита (што би одговарало још каснијој фази развоја парцеле). Сличан процес, само на мањим парцелама, је приметан на југозападној регулацији, од споја трга са јужним прилазним правцем ка западу. Занимљиво да је већ у то време овај део трга, који је у непосредном контакту са слободним простором, састављен од густо збијених објеката, чак поједињих спратних, са баштама у задњем делу плаца (на ово наводи тврђење Поповића, а на основу приказа из 1867. године, види урбанистичко историјски развој). Међутим, у време спровођења плана, на осталим деловима трга је вероватно још увек задржана шема са делимично попуњеним фронтовима и широким плацевима. У прилог томе говори текст тапије из 1837. године извесног Ристе Тримчића: "...на знање чини да је оно свој обштински у Смедереву, у главној чаршији од бунара Смедеревца Ристе Тримчића до ћуприје (?) једанаест и пол фати с лица чаршије и десет и пол фати дубине простирују се плац..."³⁰ Из овога се може закључити оно већ поменуто, да је облик овог плаца приближен квадрату, јер му се дубинска мера врло мало разликује од ширине на регулацији и да дубинска подела ради уситњавања и збијања објекта, тек предстоји.

Изградњом цркве дефинитивно се мењају дотадашње границе трга и уопште концепт развоја. Формира се слободан простор са централним објектом у средини, мада у овој фази због немогућности решавања купопродајних односа таква концепција није спроведена. Црквени објекат је заузимао део блока порушених кућа на источној страни пијаце и у овој фази формирао источну регулацију трга. Остали делови су задржали своје позиције, па се може рећи да се и у овом периоду трг није развијао на потпуно наслеђеној структури. Будући да је промењена планирана локација цркве и да се тиме одржао празан простор на северној регулацији трг је и даље вишеугаоног облика и није уоквирен комуникацијама. Северни путни правац, који је у почетном делу развоја уоквиривао троугаону форму сада дели овај простор и

тиме га знатно деградира, тим пре што данашња Улица Вука Каракића није регулисана (то се одржава и на премеру из тридесетих година овог века). Функционално, у састав трга улази сокак у залеђу цркве и тако се проширује простор трга. Дакле, може се рећи да је поред задржане форме из фазе пре грађења цркве, дошло до, више потенцијалног него реалног, ширења трга и да он у основи има тоугаони облик са присједињеним простором на северном делу. Сам спој улица под оштрим углом остаје по дефиницији слободан простор, у њега се укључује и проширени део на источној страни или задржавајући у себи централни склоп. У компактну целину трга улази и ослобођени простор на северној регулацији и фактички припада пијачном тргу (види разгледницу из 1867. год.).

Како још увек немамо поузданних планских докумената, који би осликавали парцелациону структуру, уз помоћ истог приказа из 1867. године, а на основу претходних анализа, можемо извести неке закључке везане за ту проблематику. Блокови су у оквирима наслеђене структуре плана, осим оних који су разграђивани због спроведених интервенција. То је случај са блоком који сада функционално улази у састав трга и садржи црквени објекат. Он је сасвим сигурно у процесу потпуне разградње и трансформације у централни мотив трга. Његова парцелација је условљена положајем цркве и у овом периоду свог настанка прати само законитости које диктирују потребе парцелације порте. На њему, већ сада, објекти практично леже преко целе парцеле, што у развојном смислу није типичан случај. У периоду до изградње зграде Начелништва, све остale регулације су остале мањом непромењене од спровођења плана из 1837. године у дело.

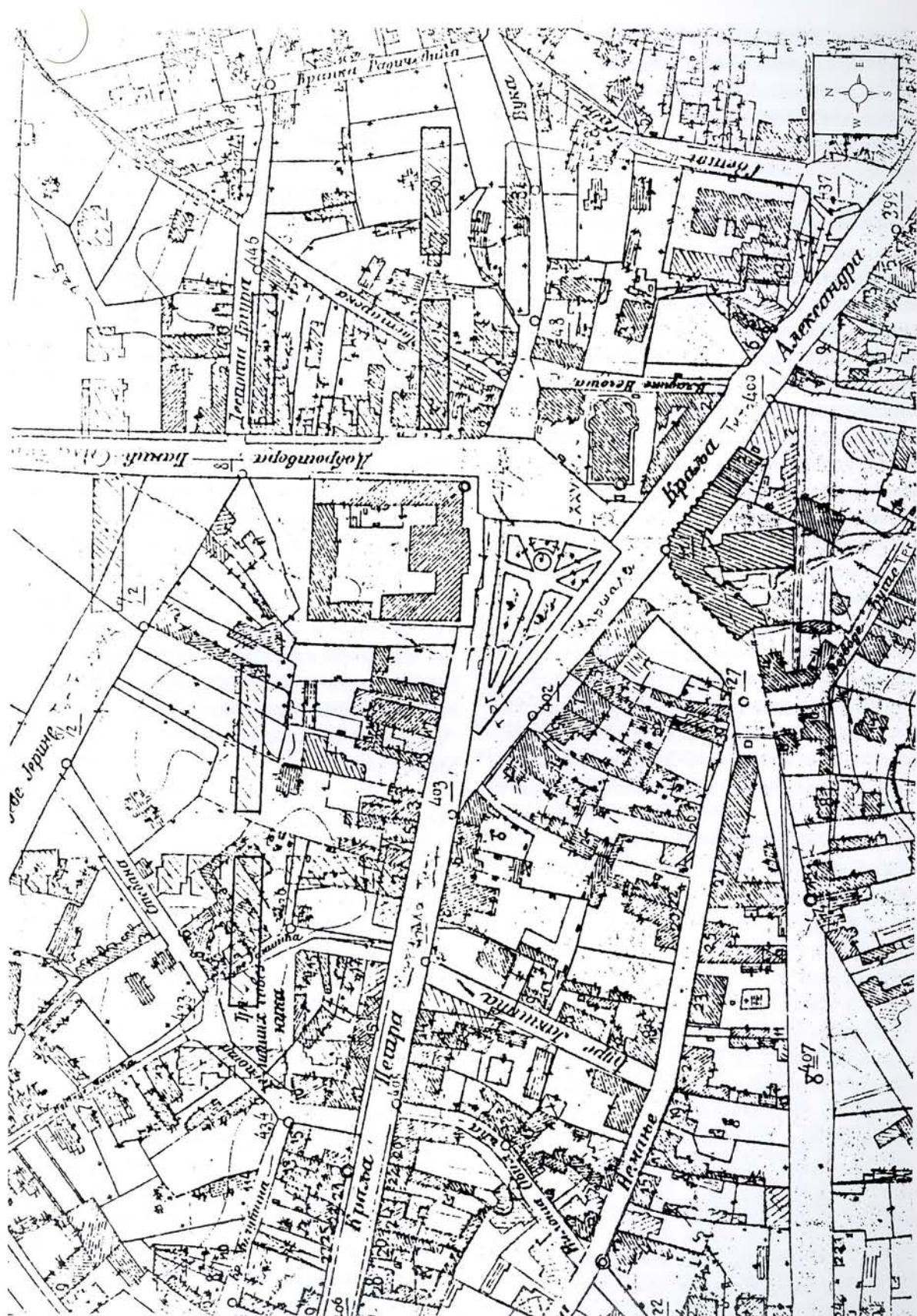
Занимљиво је да су се блокови и парцеле који сачињавају трг развијали различитим интензитетом, што је проузроковано прво положајем у односу на чаршију, а затим и изведеним интервенцијама. Тако је целом средином деветнаестог века приметна структурна разлика у плану саставних делова урбаног склопа Велике пијаце. Југозападна регулација уз чаршијску улицу

је врло рано попримила нешто гушћу структуру изградње, са низом објеката на самој регулацији и плацем у дубини, што је вероватно плод константног функционалног развоја. Северни део трга је био подложен садржајним променама у складу са планским подухватима и највише је разграђиван, тако да своје дефинитивно уобличење добија тек изградњом зграде Начелништва. У овој фази развоја су очите само садржајна примереност централном делу чаршије иモノфункционалност парцеле, што је сасвим неуобичајен случај за чаршију тог доба. Најзад, новонастали, источни оквир трга је сасвим руралне организације блока. На читавом постезу ова регулација садржи само два објекта, прожета са процентуално много више слободног простора ка тргу.

Тако је овај простор пред последње десетиће деветнаестог века репрезентовао читаву постојећу структуру чаршије и уједно кроз своје разноликости давао слику целокупног њеног развоја. Развијао се некад испред времена, некад заостајући за њим, али је свакако, попут већине српских чаршија, своје трансформације на крају века довео до кључне тачке преласка са чаршијског у градски центар.

На прелазу у десети век Трг Републике се развија сасвим типично у поређењу са другим сличним варошима Србије. Рурални делови се полако смењују урбаним, а постојеће типично градске форме добијају нове облике или нестају препуштајући место новим, али увек на основама историјске планске матрице.

Изградњом зграде Начелништва, трг добија јасно троугаоно уобличење, не сасвим оформљено, али са чврсто успостављеним визуелним границама. Сем тога, овај чин после дуге градитељске апстиненције, коначно пружа могућност даљег развоја на основама наслеђене планске шеме и у новој концепцији градског средишта. Средиште трга овим бива формулисано. Добијена је троугаона шема, вероватно са почетка настајања Велике пијаце. Ако можемо целокупан данашњи простор трга поделити на почетни облик - троугао и додати трапез супротно од оштрагог угла -

Трѣ Рэпублике, премер из 1925. год. (са неким накнадно уцрѣаным објектіима)

источни део са црквом који касније улази у слободан простор трга, онда се може рећи да је изградњом Начелништва ред формирања испоштован. Такав след ствари је по свему судећи и афирмисао део југозападног потеза уз угао трга, те на њему врло рано срећемо згуснуте чаршијске објекте. С друге стране северни фронт трга, после генезе којом се одступало од почетне шеме, добија изглед и функцију већ раније намењену, али у овој варијанти сасвим спроведену. На источној страни су задржани објекти претходних периода, са црквом, оријентисаном ка слободном простору тј. сужењу троугла. У ствари трг практично још увек функционише у том првобитном оквиру, јер никакве промене ни у време преласка у десети век нису извршене у залеђу и око цркве.

Функционална промена трга је донела један сасвим нов однос ка простору у оквиру њега. Томе је допринела и изградња зграде Начелништва. Велики габарити њене главне фасаде, у садејству са црквом, наговештавају тежњу ка повећању висина вертикалне регулације и стварању амбијента европског градског центра. Битно је да се такав процес на тргу одвија упоредо са претходном фазом раста вертикалне регулације и регулисања хоризонталне, чак и са још старијом фазом преласка из руралног у урбани начин изграђивања центра. На југозападном потезу у периоду преласка у десети век приметно је сукцесивно повећање спратности објекта и константан раст вертикалне регулације, али још увек у оквиру ширине тржног фронта парцеле, без обједињавања плацева.

Прећашње комуникације које диктирају облик трга су задржане. Помак је начињен на централном делу слободног троугаоног простора, где је формиран сквер и формулисан тространи простор око кога је регулисан саобраћај. Ова промена је пре свега функционална, али и диктира један нови однос према "плацу трга", којим се губи обједињеност површина трга и јасним партерним ограничењима се одважају функције слободног простора.

Блокови на непосредном окружењу трга су још увек у оквирима наслеђених облика, потпуно неправилни, састављени

од истих таквих парцела. Једина правилност облика, настала је у овом периоду изградњом зграде Начелства, која својим обликом и положајем диктира настањање нове, потпуно правилне парцеле и блока истог облика и све то у оквиру околне неправилне мреже улица.

Трансформација парцелационог система се одвија на свим деловима који нису захваћени радикалнијим променама или су временом изгубили примат у третману (источни потез, иза цркве). Приметно је сужавање плацева по дубини и формирање организације парцеле са објектом који покрива читав предњи фронт парцеле на самој регулацији. На овај начин се нарочито развијају делови који нису до овог периода имали густо збијену градњу - југозападни потез, источно од споја са Кађорђевом улицом и делови северне регулације, са обе стране зграде Начелства. Карактеристично је да се већ поменути процес вертикалног раста регулације одвија упоредо са збијањем структуре регулација трга, па је уз општи ток хомогенизације структуре парцеле и фасадних фронтова, запажено и неједнако просторно и амбијентално настањање оквира трга.

После Првог светског рата долази до стварног преласка трга са нивоа чаршијског центра на ниво градског центра. То се огледа у изградњи неколико објеката типичних за градски центар и формирању свеукупног амбијента трга. Ипак, ни овај период није донео дефинитивно спровођење оваквог концепта јер је и након њега остало локација са структуром прошлих епоха.

Изграђивањем и укрупњавањем објекта углавном југозападног дела трга, настављено је са трендом формирања централног дела, јер су и овог пута подизани објекти примерени центру само на контакту са слободним простором на сужењу троугаоне форме. Остали делови трга су углавном задржали своје структуре из претходног периода. Ово друго се превасходно односи на комплетан источни део тржног простора, од прочеља цркве, не рачунајући југозападну регулацију трга, која се развија у низу проширивањем ра-

није згуснуте изградње. Овим је направљена још очитија разлика између фаза формирања делова трга. Део на споју комуникација, који је од почетка генезе трга представљао пијачни простор - трг, задржао је константан интензитет развоја и пред Други светски рат се приближио моделу модерног центра града на основама почетног троугаоног урбаније система. Други део трга, који је окарактерисан, још врло рано, као његов интегрални део, у овом периоду још увек није попримио изглед, па чак ни одлике централног садржаја. Несумњиво да је ова зона изградњом цркве потенцијално укључена у простор трга, али је управо оријентацијом овог објекта изгубила на значају и дуго задржала одлике урбанистички недефинисане целине. Положај цркве је афирмисао простор према коме је био оријентисан улазним порталом, као и чињеница да је централни део и раније одређен изворном шемом комуникација па је тиме развој овог дела трга успорен. Остатак прећашњег блока и у овом периоду фигурира као неправилан трапез у оквиру ширег троугаоног система улица, што ће рећи да је наслеђена комуникациони матрица задржана и на овом делу, али садржајно осиромашена.

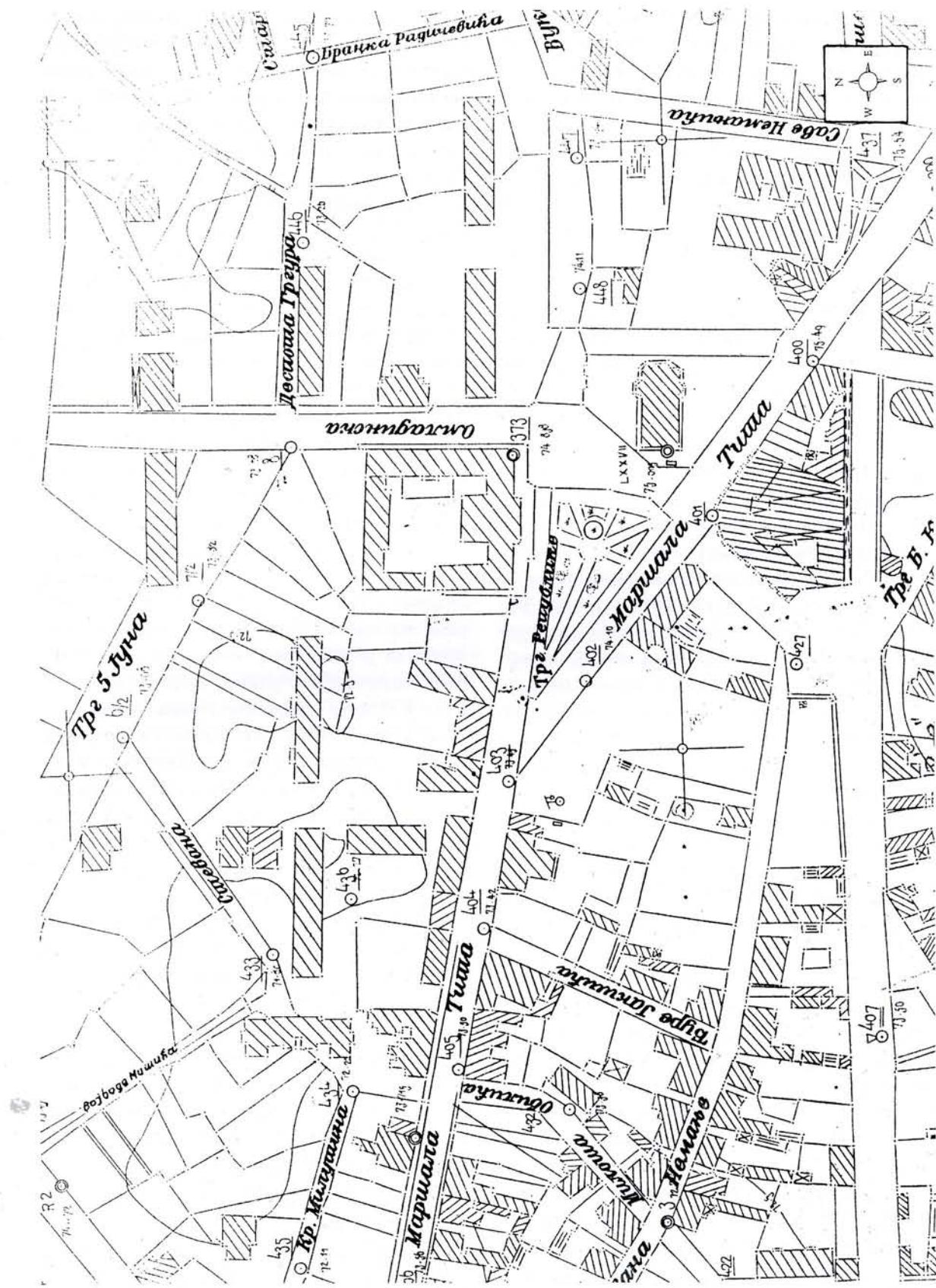
Овом фазом формирања центра добијена је хетерогеност комплетне структуре трга, како по питању настајања основног облика целокупног трга где, како је већ речено, разликујемо два фазно настала простора, тако и у трансформацијама блоковског и парцелационог система. Временским променама до Првог светског рата, створена је очигледна различитост структуре блокова који сачињавају окружје трга. Овакав развој је и сада настављен, с тим што је приметно ширење парцела и објеката на њима. Блокови и у овом систему остају потпуно неправилни, са мештимично "пободеним" објектима већих габарита у њих. Добијена је шема плана коју бисмо могли назвати прелазном варијантом настанка трга са околним разређеним и укупљеним елементима. Централни простор већ стиче амбијент и функцију градског центра, али ако погледамо развој парцела на плану видећемо да су транс-

формацију доживеле само поједине ободне парцеле трга. Све остale, унутар блокова нису просторно измене и имају стари чаршијски облик. Дакле, формирање блокова и парцела модерног језгра је започето структурним преобрађајем на самом споју са тргом, нарочито у погледу висинске регулације, док је по дубини процес у зачетку.

У овај део развоја трга може се свrstati и период Другог светског рата и непосредно време после њега. Тада долази до разградње свих чаршијски обликовних елемената, али су задржани објекти велике материјалне вредности, значи сви они који карактеришу градски центар. Промена у регулацији оквира трга је било само у смислу разграђивања фасадних фронтова, при чему су нестали сви објекти заостали из претходних епоха. Створен је простор за даље изграђивање центра и даље формирање чврстог фасадног оквира трга и ширење у висину и дубину. Наслеђена матрица из претходних фаза је задржана. Од објекта је изграђен само онај на регулацији Карађорђеве улице, чиме је затворен блок у залеђу зграде Општинског дома.

Сегмент трга око цркве, који представља остатак раније регулације је у периоду рата потпуно разграђен. Визуре цркве су се сасвим отвориле и читав простор источног дела трга постаје и функционално и обликовно део централног простора града. Ово се може окарактерисати као једна од најбитнијих промена у овом периоду, у смислу повољности за цловековно остваривање концепта трга који на централном положају има црквени објекат.

У овом тренутку је настала занимљива ситуација у развоју блоковског и парцелационог система. Практично је дошло до структурног и габаритног изједначавања простора који су у рату изгубили чаршијски садржај и оних који никада нису превазишли ниво неурбанизоване целине. Парцеле на свим таквим деловима су неизграђене и укрупњене. Дошло је до ситуације у којој се на површинама које су еволуирале кроз све фазе парцелационог развоја, од крупних парцела до уситњавања, налази исти ниво изграђености и

Тръг Рейублике, премер из 1955. год.

парцелације као на оним површинама које до последње разградње нису доживеле трансформацију руралне целине и "широке" парцеле (југозападни и источни по-тез, види премер из 1955. године).

Насупрот овим површинама, остали делови су задржавали правац развоја у смеру формирања крупних парцела и габаритно увећаних објеката, пре свих већ формирани простори блокова зграда Општинског дома и суда.

Упркос томе што је процес формирања централних грађевина тек између два рата попримио шире размере, било је потребно још неколико деценија да се потпуно развије и доведе до уобличавања модерног трга. Питање је само колико се у тим променама успело са очувањем историјски стечених вредности и колико је тако развијени центар задржао основних естетских карактеристика. Формирана је целина на наслеђеној матрици, али са мноштвом деградирајућих елемената, који нису поштовали логику тог система.

Троугаони облик трга је задржан само у партерној назнаци. Трг никада није добио уобличену форму западног дела југозападне регулације, која је у време рата разграђена. Слободан простор на том делу је задржан и некадашњи фронт зграда са комплетним парцелационим садржајем је претворен у парковску површину која сада практично чини део трга и просторно и функционално. Тако се изгубила почетна шема слободног простора на споју две историјске комуникације. Основном троуглу је приодата вишеугаона површина на самом оштрому углу, што озбиљно нарушава утемељену регулациону шему. Објекат који је изграђен на самом шпицу трга, чак залази у његов троугаони простор и тиме, не само да нарушава целовитост трга, већ и визуелно затвара правац улице Краља Петра и што је најважније спречава могућност даље изградње југоисточне регулације јер је фасадом окренут ка додатом парковском простору. У овој, последњој фази настајања трга, изграђена је доследнија концепција оног до скора сасвим неадекватног источног дела трга. На том делу је оформљена целина са чврстим уоквире-

њем ободних објеката. Иако сви ти објекти нису потпуно просторно и стилски адекватни, ипак сачињавају испоштовани историјски оквир проширеног дела троугла са централним средишњим мотивом. Ово се свакако не односи на слободностојећи објекат на углу трга и Омладинске улице, јер својом урбанистичком концепцијом развија амбијенталну целовитост.

У овом тренутку, више није могуће из облика трга и његове структуре очитати фазност трансформација, сем у стилској обради објеката, што је наравно врло повољна чињеница за општи изглед трга. Из постојећег стања могуће је само сагледати тренутак девастације овог простора и на тај начин уочити "фазу одговорности" за насталу ситуацију. Време изградње појединачних објеката из њихових концепата је врло лако одредити.

Након свих послератних интервенција озбиљно је нарушен наслеђени систем комуникација, чиме је целини трга нанет ненадокнадив губитак у просторној аутентичности, будући да управо оне представљају почетни основ и главну карактеристику ове урбаније форме. Већ поменути објекат на шпицу трга, бр. 12, затвара "Главну варошку улицу" - Улицу краља Петра, а тиме и окосницу развоја трга по свим аспектима сагледавања. Разбијен је оштроугаони спој улица и дат примат једном новом урбаниом елементу наспрам историјски вредног утемељења. Изградњом поште и објекта до ње у Карађорђевој улици, затворен је историјски прилаз тргу из поменуте улице и некадашњи простор Карађорђеве улице практично припојен тргу. Тако је и обесмишљен концепт регулисања ових некада угаоних објеката, али и створен потпуно неадекватан простор у градском центру. Промена је настала и на северној регулацији, где је формиран још један правац ка Тврђави са самог трга. Осим Омладинске улице са источне стране зграде суда, регулисан је и правац за западне стране исте зграде. Сви остали комуникациони правци су задржали своје позиције.

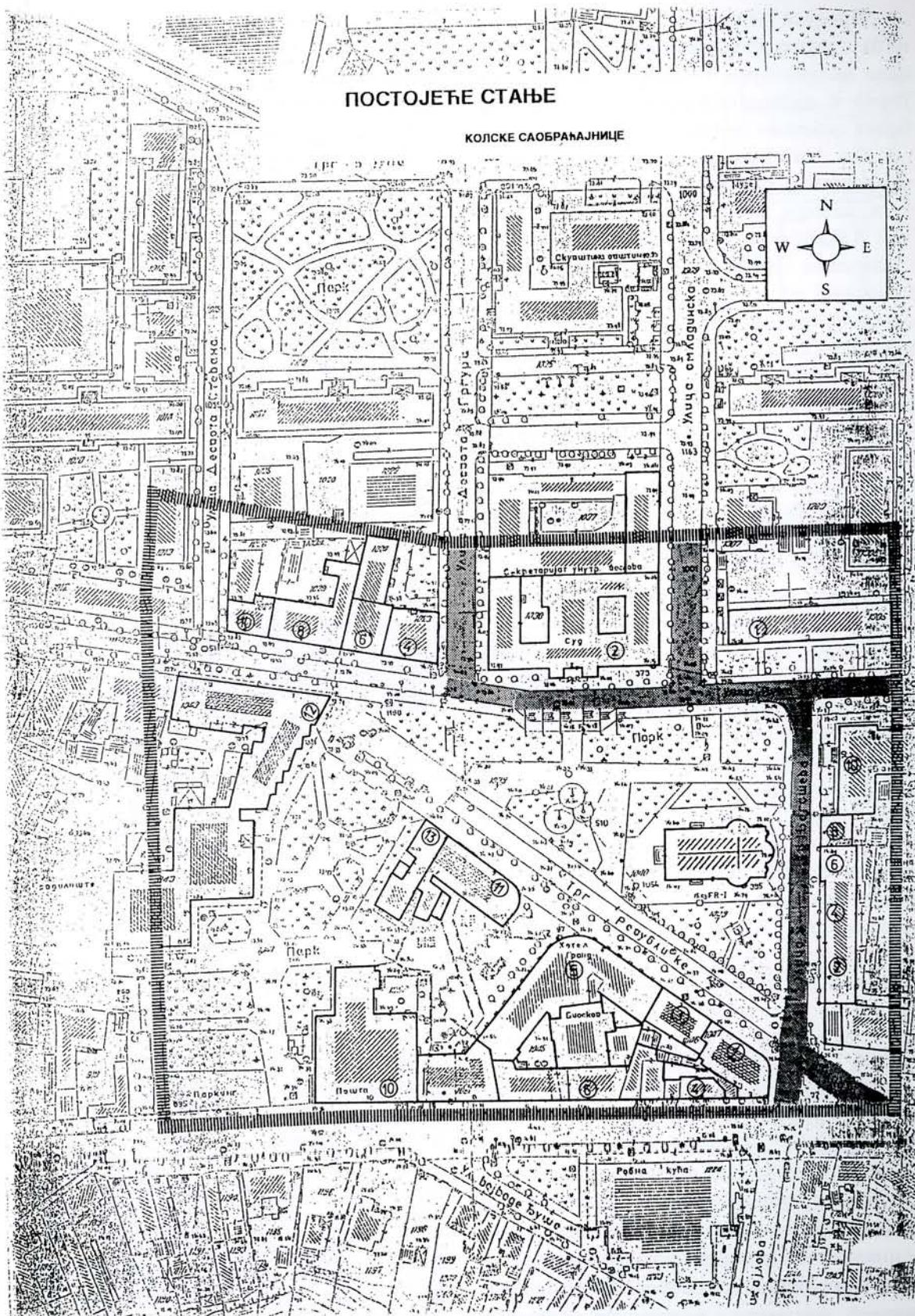
Након прегледа новонасталих комуникација, вратимо се још једном на облик

трга. Ово се чини неопходним, јер када се на плану сагледају укупне последице разградње регулације и затварања некадашњег правца Карађорђеве улице, добија се сасвим нова шема целокупног простора трга и околних простора као његових саставних елемената. На оваквој шеми фигурирају два слободностојећа елемента, црква и објекти бр. 11 и 13, у једном скоро аморфном оквиру. Сви припојени простори битно разграђују првобитни троугао и у оквир некадашњег централног простора трга убацују залеђа објекта поште и суседног објекта на Карађорђевој улици. Однос нових зграда према објектима бр. 11 и 13 је потпуно ниподаштавајући, тако да се доводи у питање даљи развој трга на наслеђеним основама и опстанак ових објеката, с обзиром на добијену ситуацију и материјалне вредности свих околних нових зграда.

У послератном периоду читав урбани контекст Трга Републике се развијао у дводимензионалном систему - по висини и по дубини. Просторни оквир, састављен од објекта, углавном са функцијама центра, знатно повећаних габарита у односу на оне претходних епоха. Сличан је и случај са парцелационим системом, само што се процес одвија у једној равни. Дошло је до поновног ширења парцела и објекта на њима, као контра процес од згушњавања чаршије. Овај пут је већ започети процес захватио све сегменте окружја Трга Републике. Формирани су склопови од објекта већих габарита, који сачињавају компактне блокове. Ово се не односи на већ формиране делове око Општинског дома и зграде суда и новонастале блокове на источном и западном фронту трга. Насупрот згушњавања центра чаршије, у овом случају долази до разређивања те структуре, али у смислу настајања нових фронтова, састављених од збијених објекта већих димензија. То значи да је смањен број елемената који сачињавају оквире трга, али са повећаном густином изграђеног грађевинског земљишта. Они својим положајем и димензијама дефинишу поменуте оквире и пружају амбијент карактеристичан за савремени центар града.

Новонастале парцеле се налазе у оквиру неправилних блокова, насталих као плод трансформација наслеђеног система. Изузетак је блок који формира зграда суда, а таква ситуација је плод облика ове зграде и нарочито послератне регулације овог дела града, који је био разорен у ратној експлозији. Границе осталих блокова су настале на основу постојећих комуникација.

До процеса формирања затворених блокова није дошло на свим деловима окружења трга. Северни део трга, који је после Другог светског рата регулисан у оквиру целокупног планирања дела града северно од Трга Републике, није попримио структуру осталих делова. При том, овде не спада блок зграде суда, јер је он иако правилан, такав облик раније добио. Комплетан поменути простор је регулисан ортогоналном шемом, која структурално не одговара наслеђеном систему. У овом залеђу Трга Републике изграђују се модерни објекти, без поштовања дотадашње парцелације и система градње. Тако настају многи слободностојећи објекти и игнорише се дотадашња шема плана. Овакви просторни елементи немају логику грађења простора на наслеђеним основама и онемогућавају затварање ободне линије блока. Због таквог приступа, на деловима северне регулације трга источно и западно од зграде суда, и није спроведен ток историјске трансформације као на осталим сегментима трга. На западном потезу је задржан фасадни низ објекта, али са парцелацијом која је примеренија чаршијском систему него градском центру. Працеле иза ових зграда су потпуно отворене у задњим деловима. У ствари залеђе ових објекта се и није могло другачије формирати, с обзиром да се у њему налазе нови слободностојећи објекти, другачијих габарита и урбанске концепције. Слична ситуација је и на супротној страни зграде суда, с тим што се на овом делу није одржао ни један елемент наслеђене структуре, већ слободностојећи објекат директно излази на трг.

Trg Republike, Јосиповоје седиште

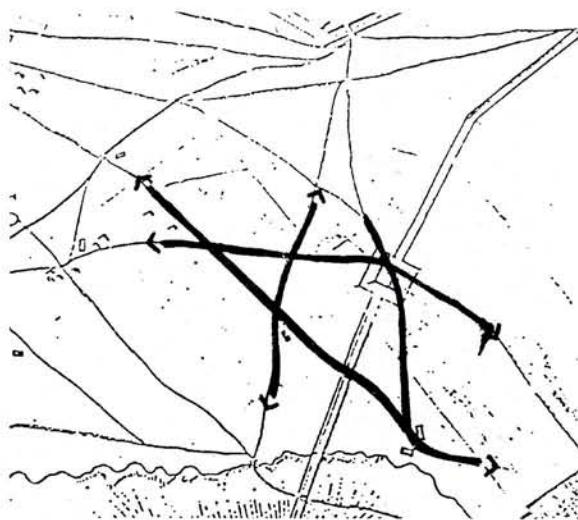
Продукт свега тога је не само разједињена структура плана ових сегмената урбаније целине Трга Републике, већ и просторна и амбијентална неформираност урбаних склопова центра града.

Од посебног је значаја послератно измештање колског саобраћаја са простора трга, тачније са правца бивше Улице краља Александра и Улице краља Петра. Овим плацом трга добија сасвим други функционални значај, а то повлачи и другачији однос према обради површине трга. Упркос задржавању колског промета на ободним деловима - уз зграду суда и у Његошевој улици - добијена је компактнаmonoфункционална површина, којој намењена пешачког градског трга сада диктира ниво обраде и изграђености. Третман свих површина је уједначен. Читав простор је махом раширишћен од ранијих садржајних захтева, тако да су визуре ослобођене и примерене могућности сагледавања целог склопа са пешачких позиција.

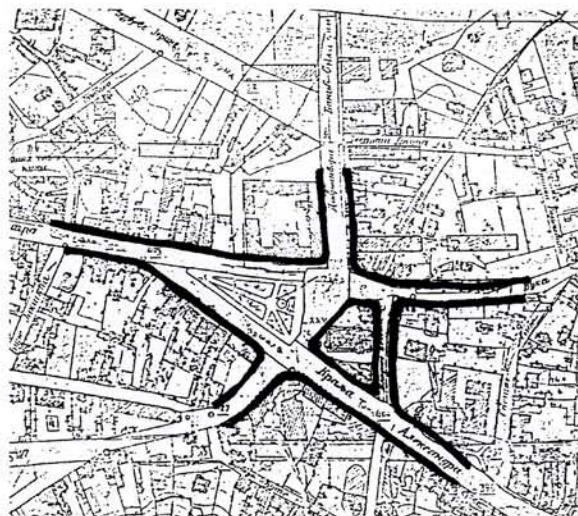
Након неколико деценија послератне генезе трга, уведене су крупне промене у просторну структуру трга, неке примере-није историјском развоју, неке опет не, али је трг у том раздобљу дефинитивно попри-мио изглед градског централног трга. У овом периоду су се управо искристиали сале неке његове усташе вредности наспрам деградирајућих елемената и створио развојни основ, или боље речено поука за даље интервенције. На жалост оне су све неиз-весније, јер је новијом изградњом створен грађевински фонд великих материјалних вредности, кога више није лако модифико-вати. За све то су потребни и шири пла-нерски и грађевински захвати за које је питање да ли је наше друштво у овом стању кадро да изведе, било то у погледу улагања материјалних средстава, било у схватању потребе за очувањем насталих вредности.

Ипак, развојно гледано, могућности за даље трансформације свакако има. Судећи по току историјских промена структура Трга Републике, још увек није завршен процес настајања целине са типичном градском градњом. Блокови нису сасвим формирани, постоји очита хетерогеност структуре на којој се још увек очитавају

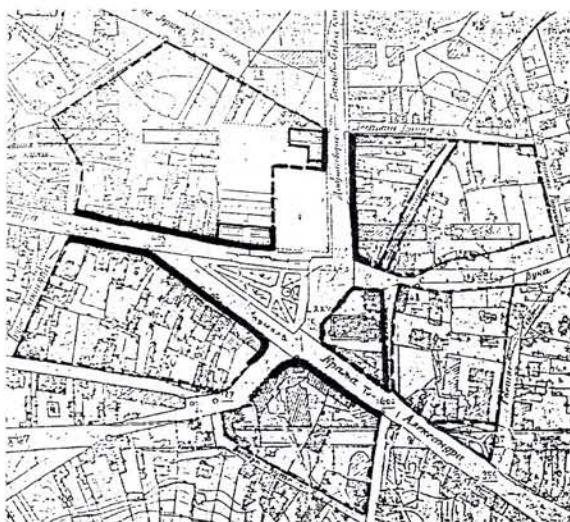
фазе трансформисања, тако да пре свега у том погледу треба тражити даље могућности деловања. Посебно је питање интер-венција на новонасталим склоповима и еле-ментима, којима се ови требају довести у стање адекватно простору у коме се нала-зе. Да ли тежити коренитој обнови или уважити неке новонастале ситуације и ус-клађивати их садржајној и обликовној ло-гици формирања центра, макар се одрекли неких историјски изграђених квалитета? Ово су питања на које будуће време треба да одговори, али би при том свакако била ненадокнадива штета заборавити утемеље-не вредности и све препустити стихијској, чак се може рећи "продуженој спонтаној" изградњи.

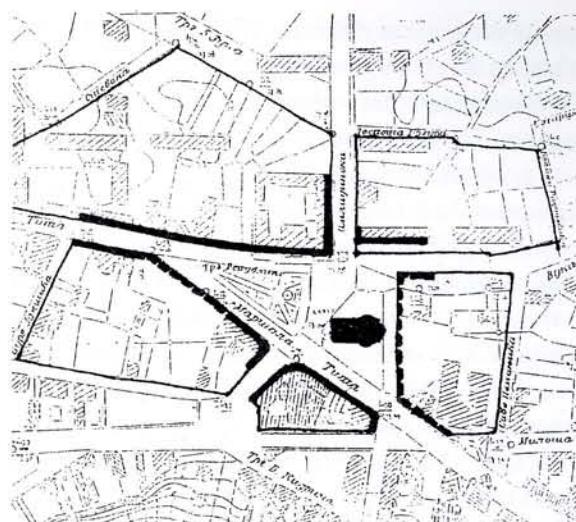
Премер Трга на карти из 1970. год.

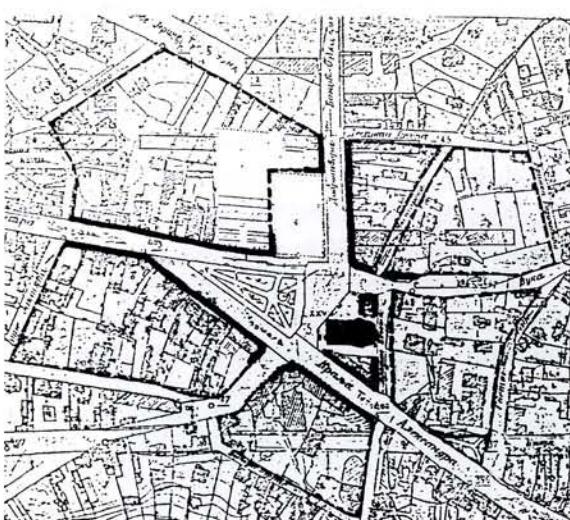
Форма Трга пре реализације плана из 1837. год.

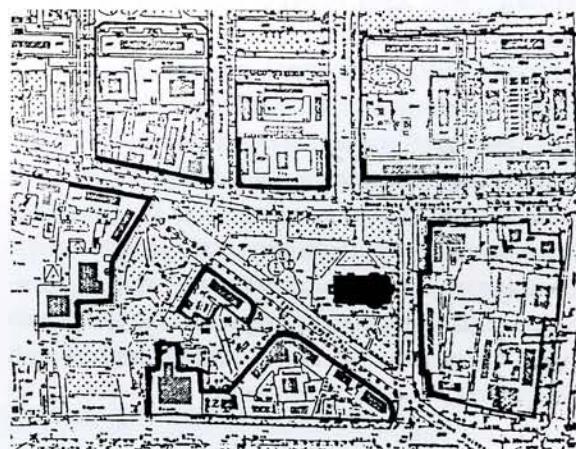
Форма Трга пре реализације ћелана из 1837. год.

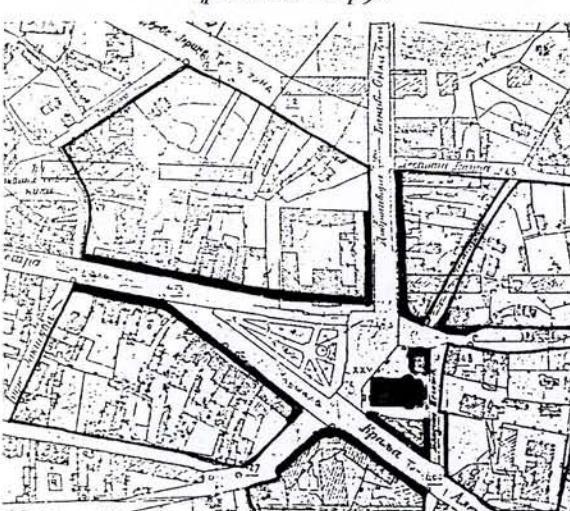
Облик Трга по завршењу II свејског ратпа

Велика ћијаџа након подизања цркве Св. Ђорђа

Данашића форма Трга

Облик ћијаџе по изградњи данашње зграде Окружног суда

3.2. Садржајне трансформације – од ћијаџе до градског трга

Садржај простора Трга Републике се кроз време трајања и развоја мењао у складу са културним и економским захтевима, али у исто време и битно утицао на морфолошки развој трга. Време од скоро два века непрекидног постојања као битне чаршијске и градске тачке, даје тим променама распон трајања и трансформација, који историјски гледано и није тако велики, али је врло буран и садржајан. Функција овог градског елемента - трга, еволуирала је од пазаришта, преко главног градског сквера до репрезентативног градског

пешачког трга. Све те садржајне промене дешавале су се у свим елементима који сачињавају урбани оквир, па је с тога неопходно пропратити развој свих тих елемената, од парцеле као најмање јединице центра па до најширеог контекста трга.

У првом периоду развоја, непосредно после српских устанака, трг је као и сваки сличан простор у другим варошима Србије имао једну упечатљиву фигуру - већи празан простор у средишту вароши, на раскршћу главних улица и називао се пијаца или трг.³¹ Значи да оба појма у почетном стадијуму развоја имају исто значење. Ово је битан податак за ову фазу развоја јер управо осликава однос чаршије према овом простору и што је најбитније његову функцију. Такав однос ће се задржати до пред крај деветнаестог века када и настаје промена основне функције.

Значајно је за садржајни развој Велике пијаце или данашњег Трга Републике, кроз читав деветнаести век, то да је он у основи увек представљао пијацу, али је временом добијао и додатне функције, чак и централне за то доба. Увек је био сегмент око кога гравитира не само читава варош, већ и простор контакта чаршије са селом. Ово последње се нарочито односи на период прве половине деветнаестог века, до изградње првих управно-административних објеката. Велика пијаца је представљала простор у граду где је и сеоски произвођач са својим производом налазио своје место у урбаном окружењу. Наравно, то важи само у случају да се овај термин "урбани" прихвати као нешто што описује изглед тадашњег трга. Будући да у том периоду развоја оквири овог простора још увек нису попримили прави изглед чаршијског центра, садржавши у себи многе руралне елементе целине, чаршијска целина није поседовала драстичне разлике у односу на сеоску. То функционално и даје значај управо пијачном простору, јер фигурира као једина централна тржишна целина. Даљим развојем тржишних односа у Србији, где се новац појављује као основни мотив пословања, долази до потребе непосреднијег контакта са тргом и апсорбовања његових

садржаја у ланцу пословања. Тако се ствара функционална потреба да се дућан смести у што непосреднији контакт са простором трга. На овај начин се формира чаршијска структура оквира трга са уситњеним парцелама и густо збијеним објектима. Овакво стање условљености поменутим факторима траје до последње деценије деветнаестог века, тачније до изградње зграде суда и у том раздобљу се не одражава на даљи обликовни развој трга.

У току прве половине прошлог века изградњом првих управно-административних објеката долази до прве прожетости садржаја пијаце (трга). Пијачни простор је наравно задржан, уз новоформиране површине везане за објекте јавне намене. Овим је већ превазиђен третман трга као непотпуно урбанизоване целине јер је преовладала тежња за формирањем универзалног центра – места окупљања, који сем концентрације пословног потенцијала треба да поседује и концентрацију централних друштвених потреба.

Половином деветнаестог века, настављено је са спровођењем концепције чаршијског трга изградњом цркве, као садржаја који ће бити додатни симбол поменуте концепције. Поред основних државних обележја трг добија и значење верског центра чаршије. Приликом доношења плана за цркву регулисан је и положај пијачне површине. У ствари она је проширења на слободан простор на северу трга, али је у самом планирању размишљано и о положају и односу према значајним објектима трга. Може се рећи да пијаца у овом периоду постаје део трга, а не термин који означава исти простор. Сувишино је и поменути да је ово даљи помак у садржајној генези трга, јер осим обликовног дефинисања, простор трга је добио третман садржајног разграничувања, који траје све до изградње зграде суда. Све је више било потребе за тим јер је константно стваран слој урбаног становништва чије потребе нису биле искључиво везане за пијацу, већ и за централне садржаје око ње.

Током целог деветнаестог века садржајни развој парцеле се кретао од полуур-

банизованог нивоа до чаршијског распореда функција са објектом на регулацији. Карактеристично је да нису све парцеле које сачињавају окружење трга имале такав ток развоја, већ су многе дugo задржали првобитне изгледе и намене.

Непосредно по Другом српском устанку садржај већине парцела на тргу је био полифункционалног карактера. На том малом простору се очитавала читава постојећа структура насеља. Довољно је погледати пописе становништва са садржајем окућница и имовинским стањем, па да се закључи да су и дућанџијски поседници били присно везани за земљу. Због таквог, махом неурбанизованог становништва јављају се парцеле са разноликим садржајем, са елементима аграрног ткива и стамбеним и продајним просторима. Такав је случај нарочито са источним блоковима пијачног окружења. Ови делови, задржавају овакве садржајне и обликовне особености до краја деветнаестог века, па и дуже. За разлику од њих, делови који су били у непосредном контакту са пијацом, пре свих југозападни фронт, врло рано су попримили чаршијске садржаје и односе на парцели. Још пре подизања првих јавних објеката 1837. го-

дине, ова регулација је имала густо збијену градњу на контакту са тргом, са јасном подељеношћу садржаја на парцели. У предњем делу је био објекат, док је задњи садржао поједине помоћне објекте и скромне авлијске садржаје. Већ тада је приметно опадање вишефункционалности парцеле и тежња ка развоју садржаја примерених урбanoј средини.

Нарочит помак је направљен изградњом Ђумрука, Исправничества и школе у оквиру пијаце, 1837. године. Овај захват означава нови однос ка садржају најмање ћелије чаршијског центра. Парцеле поменутих објеката су монофункционалне, везане искључиво за функцију објекта кога садржи. Овакав однос није у најужем функционалном смислу везан за пијацу, као место главних тржишних односа, већ за пијацу - трг, место окупљања и јавног живота чаршије. То се може означити као почетак функционалног преобрађаја парцелационог система, а тиме и читавог трга. Изградњом цркве и једноставним повећањем монофункционалних површина у оквирима пијачног простора, процес је само настављен.

Поглед на данас нејосујећи објекати на прилазу Тргу са југосијока

Подизањем зграде Начелништва започиње нова фаза у генези садржаја Трга Републике. Централни варошки трг добија изглед једног новог чаршијског центра, са тежњом да постане градски центар под европским развојним утицајем. У складу са тим садржаји трга еволуирају и прате такве захтеве обликовних трансформација. Урбани слој становништва се повећава и потреба за централним пијачним простором нестаје са новим односом према једном оваквом делу вароши. Започето је са раскидањем везе села и вароши преко варошког трга. Јединствени систем чаршије и пијаце - трга је у време преласка у двадесети век доживео распад. Јавиле су се нове потребе урбаног становништва, не за директним контактом језгром - пијаца, већ за формирањем урбаног, савременог центра. Тако пијаца бива измештена са простора трга, а трг постаје чаршијски трг. Од овог периода не можемо ова два термина - пијацу и трг - третирати као исти. Више није ни било неопходно присуство пијаце на централном делу чаршије, јер је чаршија већ нашла нову куповну популацију, којој више одговара урбанизованији вид садржаја трга.

Овакав след развоја је диктирао даљу промену ка садржајном формирању градског центра. Почетком века, када је уређен сквер и практично први пут у партерном уређењу раздељени саобраћајни нивои трга, овај простор добија нови значај, опет као центар урбане целине, али и место окупљања градске популације, везано за верске и друштвене садржаје. Такав развој је подржавало и изграђивање згуснуте чаршијске градње по ободним деловима, са продајним садржајима, који су се логично развијали на контакту са највећом концентрацијом корисника тржних садржаја.

За време преласка деветнаестог века у двадесети садржај парцеле се мењао по већ усталјеном току. Дошло је до даљег уситњавања ободних плацева и смањивања броја функција, тако да настају бифункционалне парцелне јединице. Плацеви у овим фазама садрже задње двориште и објекат у предњем делу. На југозападном фронту је таквих промена било још у претходним

фазама развоја. Сада су те промене проширене и на друге делове обода трга, пре свих на сегменте северне регулације, са обе стране зграде суда. До оваквог развоја још увек није дошло на источним деловима трга. Примећује се задржавање процентуално великог слободног простора око кућа. Тешко је поверовати да је још и почетком овог века, па и за време између ратова, садржај ових парцела био претежно аграран. Пре би се могло рећи (према снимку трга из 1925. године) да је дуго задржаван нерашчишћен простор због евентуалне градње или, што је вероватније, још увек није извршен прелазак на план парцеле са објектом на регулацији, па имамо ситуације са баштом испред и објектом у дубини. Сигурно је једино постојање описаног просторног система у коме садржај ипак не одудара од околног. У овом тренутку је једино постојање црквене порте и судске парцеле упућивало на даљу функционалну генезу трга. Ове две јединице су у читавом систему пред Први светски рат ималеmonoфункционалну парцелу, намењену искључиво садржајима објекта и усклађену са потребама развоја градског центра.

Садржајни развој трга је прекинут Првим светским ратом, када су разарањима остављени видни трагови на просторни оквир трга. Тиме је и садржај трга доживео измене, не у погледу функције самог простора трга, већ у погледу потпуне сегрегације градских функција. Заправо је остављен простор новој изградњи, што је омогућило да се на овом простору диференцирају централни садржаји од осталих градских функција. Такву поделу градских активности познаје и данашњи град. Значи да је у периоду између два светска рата дефинитивно дошло до преласка варошког трга у градски центар - трг.

Развојем и јачањем нових друштвених односа, са раслојавањем становништва и тежњи ка приближавању европским културним нивоима, почиње се са истискивањем свих варошких садржаја и формирањем садржајне основе централних функција. Између два рата се јављају нови административни, културни, угоститељски трго-

вински садржаји, са очигледном даљом стратегијом о проширивању таквог начина заокруживања целине.

Од овог периода саобраћајно диференцирање површине трга се јавља као све актуелнији проблем. Због тога је у два наврата између ратова извршено регулисање сквера на тргу и покушавано да се изнађе одговарајући третман овог важног градског простора. Тада је парковска функција средишњег простора са раскршћем сматрана за најадекватније решење, чиме је главна намена слободног простора трга била "саобраћајна", јер је оваквим односом онемогућена основна полазна намена "окупљања". У овом времену то и не долази до изражaja, али даљим технолошким развојем ће свакако то бити случај.

Сада се већ јавља значајан проценат укрупњених монофункционалних парцела. Изградњом објекта већих габарита, који скоро читавом основом покривају парцелу, проширује се концепт о централном садржају парцеле. Оне још увек нису осетиле интиму затвореног блока, а тиме и постигле функцију парцеле централне зоне, али су строго у функцији објекта, чак и незаграђене на терену.

У послератном периоду наставља се са развојем Трга Републике, продором нових друштвених садржаја. Идеолошку или планерску грешку која је донела ремећење наслеђеног урбанијог система у истом ритму је пратило садржајно формирање трга у последњем периоду развоја. Трг је у ствари остварио историјску функцију градског центра, али се у развоју нису испоштовали неки тржишни трендови и механизми формирања оваквог дела града. Заправо кроз читав послератни развој није поштован ексклузивитет најскупљег градског простора, него су смештани садржаји без икакве логичне сегрегације. Тако данас на тргу имамо у већини стамбену површину објекта са врло скупим стамбеним простором, али на жалост само стамбеним, кога је врло тешко претворити у нешто друго, а потреба за тим има и све ће их више бити. Међутим, трг и после оваквог развоја функционише као главни градски трг - место окупљања, без многих друштвених и

културних функција које је могао поседовати. Ово и није толико негативно у овом тренутку јер је тренутно хијерархија градских пункрова испоштovана. Али ако посматрамо само његову функцију градског средишта, онда је она битно осиромашена, јер удаљавање многих садржаја знатно одузима од атрактивности овог простора и пружа друге локације као примамљивије. За модеран град то није ништа необично, чак је и пожељно, али штета је овом простору отргнути могућност да заокружи свој еволутивни циклус и одузети му примарност у градском оквиру, будући да ипак представља окосницу функционалног развоја града.

Основни проблем у функционисању центра је, упркос густо изграђеним оквирима трга, веома мали број садржаја по изграђеној јединици. Овај број се креће око два локала по објекту трга просечно. Ако се узме да су сви објекти значајних габарита и да заузимају велике тржне фронтове, онда се добија врло скучен спектар занимања и уопште понуде. Такође је врло проблематична и атрактивност постојећих садржаја трга, о ексклузивности да и не говоримо. Ипак и такав начин распоређивања садржаја на тргу је у овом периоду истиснуо све чаршијске, дућанске или занатске односе према централном простору.

Пре Другог светског рата регулисан је саобраћај на простору Трга Републике, иако та функција трга није представљала проблем у функционисању целине. Међутим, у послератном периоду, развојем друштва и све већом заступљеношћу аутомобилског саобраћаја, појавила се потреба за променама намене површине трга. Учињени помаци по том питању су свакако значајни, иако не и целовити. Делимично је измештен колски саобраћај са трга, у делу бивше Улице краља Александра. Тако настаје компактан пешачки простор у централним и југозападним деловима трга, са ободним колским саобраћајем - улица Његошева и потез испред суда. На тај начин трг постаје главни градски трг пешачког карактера у већем делу своје површине. Овакав концепт је настао

еволуирањем централних градских функција и начина опхоења према централном градском простору, где је неопходно постићи непосредан контакт корисника са понуђеним садржајима, без преклапања нивоа комуникација. Трг тиме, по питању садржаја слободних површина, тежи постизању монофункционалности, или бар потпуно сведеном броју намена, адекватних модерном центру града.

Развој парцелационог система је настављен у правцу даљег ширења парцела и смањењу њихових вишефункционалности. Све парцеле трга су у том смислу доживеле трансформације. Формирањем затворених блокова по ободима трга и функција парцеле се мења. На свим деловима где један објекат обухвата блок (Општински дом, суд), садржај парцеле је везан за потребе тог објекта и тако поседује само једну функцију. Други ниво садржаја парцела је у истом обликовном систему, само што су ти простори унутар блокова настали сажимањем више плацева ободних објеката, па се не може говорити о својењу њихових функција. Само у развојном смислу такве парцеле су изгубиле вишефункционалност и све намене прошлих епоха, али су добиле више савремених урбаних садржаја (паркинг, игралишта, сметлишта, парк). Трећа врста заступљених парцела су обликовно потпуно разградњене парцеле. Оне покривају северни део окружења трга, са обе стране зграде суда и парцелу цркве и хотела "Нинић". Овакве подеоне јединице уствари то и нису, јер су пројекте околним простором, без физичког разграничења и невезане за намену објекта кога садрже.

Данас је приметна велика разноликост функција објекта Трга Републике, настала прекидом континуитета започетог пре-драгног развоја. Разноликост није неки проблем, али неадекватност свакако јесте. Чак ни у поменуто време није била искристалисана тачна потреба централних функција, али је спонтаним тржишним законитостима изграђиван систем који оправдава свој положај и улогу у градској целини. До истог, поновног процеса и у наше време неумитно долази, али овога пута не на под-

лози рашчишћених ледина, већ на изграђеној урбаној шеми која не пружа доовољно простора, а захтева велика стручна и материјална улагања.

3.3. Друштвени услови развоја

Смедеревска варош, као и многе остале вароши Србије је потекла из урбаног система Отоманског царства, у стању када се оно гасило и одисало општом запуштењу. Уз то устаничка сукобљавања са Турцима су проузроковала нова разарања овог градитељског фонда. Овакво разграђивање, већ дотрајалог система ће свакако битно утицати на даљи начин формирања вароши у друштву које је у зачетку и које ће по сваку цену настојати да успостави свој друштвени и урбани систем.

Мировним уговором из 1915. године гарантује се Србима право трговања и бављења занатима који су пре устанака били привилегија само муслиманског становништва. Распад спахијског система и престанак читлучких обавеза, увођење новчаног пореза уместо натуралних, учинивши становништво у привредним акцијама независнијим, утицали су на појаву првих знакова распада традиционалне породичне зајдруге и на развијање робнованчаног система и постепено јачање различитих форми тржишта - од чаршије преко пијаца и панаџура, до трговине, заната и сеоског торбарења.³² Овакав начин назовимо тржишне оријентације је проузроковао, уз демографски раст и остале социјалне промене, повећану потребу за трговиштима - пијацама и чаршијским дућанима и занатима.

Овакве потребе новог друштва су свакако имале утицаја на развој градског језгра, али пре свега треба имати на уму да су тадашњи Срби пре свега били сељачки народ, без развијене урбанске традиције, а још мање на било који начин везани за турско наслеђе. Тако се на основама турске касабе гради урбани систем, који раскида све везе са пређашњим. Али такав систем је дуго морао трпети везу са селом, непосредан контакт са сеоским начином

функционисања и размишљања. Тадашњи простор смедеревске Велике пијаце се, као и код свих вароши у Србији, развија под јаким утицајем руралне средине и упркос практично неограниченим слободама у дистрибуцији производа, она је текла непоспешујући нарочито урбане елементе пројекта.

Поред овог успоравајућег фактора развоја, постојао је још један, можда и битнији - подела вароши на турски и српски део. Како је већ наведено, простор данашњег Трга Републике је у тој подели припојен турском делу. За време почетне владавине Кнеза Милоша императив развоја друштва се огледао и у примењивању нове урбане концепције. У Смедереву је изграђена нова, Горња чаршија, под српском контролом. Стари, турски део вароши је по тој концепцији требао да изврши етничку трансформацију и тиме да преузме све виталне функције вароши.

Срби су лако преузимали све трговачке и занатске делатности, што ће изисквати основе за формирање чаршија, али управне, административне, културне функције су биле недовољно утемељене и развијене да би могле продрети у урбани системе и што је можда неопходније, диктирали развој.

Ипак ове стечене друштвене могућности су резултовале куповином турских имања на подручју Доње чаршије. На тај начин је полако стицана материјална основа за преузимање овог дела вароши, формирано је све више српских чаршијских садржаја и практично врло брзо, чак пре Хатишерифа, граница две чаршије се брише.

То је представљало механизам ревитализације старе чаршије. Тек формирана бицентрична варош је тако брзо започела процес трансформације у моногрдично, са јасном хијерархијом битних варошких пунккова у којој је Велика пијаца заузимала централан положај и просторно и функционално. Након доношења Хатишерифа ови процеси су се интензивирали. Међутим, и пре 1833. године забележене су тежње за изградњом цркве и других централних садржаја на простору трга (види

урбанистичко-историјски развој). Карактеристично је да је у случају Смедерева и сам кнез Милош подржавао развој Велике пијаце као центра вароши, што се може видети из следећих извештаја кнезу везаних за читања народу његових наредби и израду новог плана за објекте на пијаци:

"... изишли смо са целим собранијем на месту оном где ја ваше сијателство наложило да свету црков правимо..."³³ ;

"По височајшему устменом налогу ваше светlostи сочинило је Исправничество нови план, по којем ће се зданија за Исправничество и Ђумрук и за школу овдашњу на простору на чаршији за зидања ова означена му зидати."³⁴

Већ 1837. године донешен је први плански документ везан за простор Велике пијаце и исти је спроведен у дело. Овај документ и његово спровођење је битан момент у урбанију развоју трга, јер представља прву друштвену тежњу ка налажењу центра административних и управних активности. Изграђени објекти суда, царинарнице и школе су потпуно афирмисали ову локацију као чаршијски центар и одредили простор који ће то бити и у будућим временима.

Додатни развојни импулс Велика пијаца је добила доношењем новог устава 1839. године, који у тачки 45. и 46. гласи:

"45. Будући да је трговина у Србији свободна : то сваки Србин може је управљавати свободно, и неће се никад дозволити и најмање ограничење ове свободе..."

46. Сваки Србин, саобраћавајући се законима државе, јесте совршени господар своја сопствена добра и сопствености, располагати с њима по вољи, и остављати их замјенчанијем".³⁵

Овим законом се, препуштањем права потпуног располагања својом имовином сваком грађанину, у ствари више не фаворизује нова чаршија, већ се ставља у равноправни положај са старом. Омогућује се свим поседницима дућана да по својим потребама и нахођењима распоређују своју имовину у складу са могућностима. Наравно да је тада већ формирани центар вароши био идеална локација. Тако је

Поглед са Трга ка југоистоку и Горњој чаршији, 1910. године

окончано са дотадашњом дезагломерацијом и природан ток ствари је диктирао развој Велике пијаце као главног варошког трга и окоснице развоја централних садржаја.

Током средине деветнаестог, па све до последње деценије истог века, готово да није било градње на простору Велике пијаце. Разлози су вероватно економске и власничке природе, затим они који се тичу безбедности вароши или њених естетских и хигијенских својстава. То показује да у времену које долази једноставне и крупне циљеве земље замењују низови мање важних мотива.³⁶ Дошло је до дезагломерације садржаја центра јер су се појавиле потребе за новим, јефтинијим локацијама, и измештањем неких садржаја који се нису показали као оправдано постављени на ову локацију. Тако је шездесетих година царинарница измештена са простора трга на пристаниште, што је логичнија локација једне овакве функције.

Једино је у том раздобљу изграђена црква, као плод ранијих планова. Она је битан показатељ тадашњих стремљења у

Смедерево.

Semendria.

Велика пијаца.

Grosser Markt.

градњи у Србији. Изграђена је у доба зачетка романтичарских архитектонских трендова, у складу са оновременим друштвеним тежњама за обновом националних вредности и утврђивањем сопственог идентитета.

Од стицања независности 1878. године Србија је добила нове могућности за друштвени и привредни развој. Тако је дошло до развоја новчаног и кредитног система, што је допринело развоју модерног капитализма у Србији. То повлачи распад еснафских организација на којима се развој чаршије углавном заснивао и на прелазу два века се константно одражава и на структуру насеља и његовог центра. Долази до садржајних и обликовних промена, чаршијски центар прелази у градски центар. На простору Велике пијаце те тежње су забележене још у Србији кнеза Милоша, али су тек у овом периоду доживеле суштинску афирмацију. Овим путем се стварају градитељски фондови веће друштвене и материјалне вредности, у оквиру већ наслеђене шеме претходних времена.

Битан фактор који је утицао на формирање градског обличја и уопште његовог функционисања је промена у структури становништва, крајем деветнаестог века. Главни варошки садржаји нису више морали да се оријентишу ка сеоском становништву, већ ка потребама варошког становништва. Таква друштвена ситуација и доводи до престанка превазиђених чаршијских захтева да се центар града поистовећује са пијацом и до акумулације најразличитијих просторних вредности на истом простору.

У првој деценији после Првог светског рата већ се примећује смишљенији друштвени приступ изградњи простора централног трга као последица потребе друштва за изналажењем нових урбаних потреба, насталих растом захтева за повећањем капацитета центра. Изграђени су објекти велике материјалне вредности, који формирају сада већ чврсту урбанију структуру. Тада је у циљу артикулације започетих процеса, који су изискивали радикалне промене језгра града и усаглашавање са постојећим ткивом, започето са студиознијим приступом решавању проблема преко Генералних планова. Тако је дошло до Генералног плана 1937. године, на жалост никад спроведеног у дело. Поменути план је у својој концепцији поштовао наслеђену урбанију матрицу Трга Републике и давао смернице развоја на основу историјске регулације градског средишта (предвиђено је само исправљање регулације Карађорђеве улице).

Да не буде забуне, ово нису прве планирске активности по питању решавања градског или чаршијског простора. Још у доба кнеза Милоша постојала је тежња, чак и документ (регулација из 1837. год.) о планирању просторног распореда трга, али све то се односило на парцијалне захтеве. Касније је настављено са одређеном "бригом" за даљи развој, али опет то није обухватало шири план, што би значило инкорпорирање простора пијаце у градске оквире, већ се све то односило на естетске, хигијенске или саобраћајне услове. Изградњом цркве се доноси нешто ново по том питању, али опет невезано за шири урбани

контекст, чак и изградња зграде суда чини се не представља далекосежно планирани подухват, већ спорадичну замену постојећег градитељског фонда.

У периоду после Другог светског рата дошло је до корените измене друштвене ситуације, а заједно с тим и концепта урбанизације. Нова основа привредног развоја више није била као до тада заснована на капиталистичким и тржишним односима, него на социјалистичким развојним циљевима, који су ниподаштавали све раније стечене вредности. На жалост то се и те како осетило на урбанијој целини Трга Републике.

Као у доба кнеза Милоша, дошло је до поновног процеса увећања динамике становништва и раслојавања створеног урбанијог слоја. Прекомерна индустријализација довела је до енормног прилива становништва, што је свакако уносило нове потребе у урбанизацији града. Требало је сто година да се створе такве друштвене агломерације, а само део послератног периода да се изграђени поредак разгради. Створен је слој који није утемељен на развојним основама урбаних вредности, који није имао слуха да испоштује наслеђене квалитете, већ је уносио своје, што је у крајњој линiji нормално, али и погубно за развој наслеђене урбаније структуре. Стиче се утисак да је, иначе брзи развој урбанијог друштва од устанака још убрзан после периода измеђуратне стабилизације. Читав друштвени систем, а с тим и постојећи урбани оквири то нису могли да издрже. Велика потреба за стамбеном изградњом, без регулисане хијерархије градских локација, несрећно је доспела до самог простора централног градског трга. Не само да су стамбени садржаји преовладали на најелитнијем и најрепрезентативнијем градском простору, него је неконкурентност садржаја довела до нагомилавања неадекватних функција.

Таква клима није погодовала очувању споменичких својстава урбаних целина, јер су се очигледно разилазили ставови заштите и власти која је што радикалније желела да формира нешто ново и револуционарно. Заштита је у послератном периоду

третирана само као сметња у остваривању таквих циљева, па је грађено без неопходних усаглашавања ова два фактора. Разултат свега тога је добијена ситуација у којој су потпуно деградирани многи основни квалитети простора трга.

Основни квалитет послератног односа друштва према свом централном градском простору је схватање вредности ове локације, у смислу потребе да исти добије савременији функционални третман у склопу градске целине. Потребе за пешачким градским тргом су испоштоване и тиме трг добија коначну (последњу) функцију, после пијачне и саобраћајне.

Планерски захвати нису могли одговорити на овако насталу ситуацију. У послератном периоду бележимо неколико урбанистичких планова Смедерева - план који је израдио Милорад Маџура, затим урбанистички план проф. Михаила Радовановића, урбанистички план Милице Штерић... У новије време такве активности су преузеле градске планерске службе и службе заштите споменичког градитељства, али на већ формираном простору без много изгледа да се стање брзо и ефикасно исправи. Организацијом службе заштите градитељства са регионалним центром у Смедереву су створени предуслови очувања наслеђених историјских вредности овог или било ког другог простора, али се и јавља проблем лоше координације са урбанистичким службама и што је много значајније градском влашћу. У оваквој ситуацији служба заштите поседује законске норме које јој дају могућности да делује на заштити градитељског наслеђа, али без одговарајућих инструмената за спречавање неадекватног деловања, тако да се често у пракси мора "прихватати" много тога што није у складу са принципима заштите. Ипак, на простору Трга Републике није долазило до значајније девастације овог простора у последњих пар деценија.

Деведесетих година настављена је планерска активност у циљу афирмирања простора трга у оквиру градске целине. Детаљним урбанистичким планом, аутора проф. Предрага Џагића, предвиђа се заокруживање пешачке целине овог простора и

нуди се један нови функционални однос према тргу који би побољшао његову егзистенцију у граду. С те стране су захтеви очувања историјске целине испоштовани, али је укупно просторно решење у првој варијанти, смештањем неколико приземних тржних објеката на слободне просторе трга, деградирало целину трга и нарушавало његове визуелне квалитете. Проширење садржаја на тај начин се није показало као оправдано, па се кроз даље врло мукотрпно усаглашавање са представницима службе заштите, дошло до прихватљивог решења, које афирмише наслеђену обликовну матрицу Трга Републике. Може се рећи да је на тај начин дошло до нових друштвених односа и квалитета по питању очувања конкретно ове целине, јер су изнађена решења за превазилажење неусаглашеног деловања свих релевантних фактора деловања на ову историјску целину. Питање је само да ли ће овакав начин ући у систем сталног деловања.

4. РАЗВОЈНИ КОНЦЕПТ

Процес даље заштите целине Трга Републике у Смедереву би требао да буде заснован на вредновањима свих насталих простронах и физичких карактеристика кроз време, усклађен са даљим друштвеним и функционалним захтевима. Потребно је направити систем предвиђања који ће читав концепт даљег развоја начинити доволно флексибилним за све настале ситуације, са јасном основом формираних квалитета. Овакав систем мора пружити даљем планирању обавезу заштите трајних вредности и обавезу активног укључивања свих жељених садржаја у амбијент трга. За све то није довољан стручњачки приступ, без схватања и подршке друштвеног система. Потребно је да се формира јединствен став по питању уређења и развоја овог, па и свих осталих градских простора. Без таквог приступа тешко је очекивати било каква побољшања пре свега у планирању, а потом и у реализацији.

Није ни потребно наглашавати да је судбина даљег развоја сасвим неизвесна,

јер се показало кроз историјски развој да се овај простор временом константно мења, унапређује, деградира, али што је најбитније никада не мења свој несумњиви значај у градском систему. Ако се пође од чињенице да су очигледно створене одређене културно-историјске просторне вредности, онда све промене треба предвидети и деловати са очекивањем. Можда је то сасвим прагматичан приступ, али се чини ипак сврсисходнији од идеалистичког чекања да еволуира мишљење о очувању ових вредности или бар да се дође у ситуацију у којој би се поштовала законска хијерархија у одлучивању по питању ове проблематике. Ипак, сматрам да се треба осврнути на обе стране деловања јер се тиме постиже суштинско решавање проблема.

Предвиђање и смернице (кориговање) би обухватиле све аспекте сагледавања развоја простора Трга Републике, усклађено са трајним и насталим вредностима урбаније целине: 1) даља друштвена и тржишна условљавања, однос свих друштвених фактора на развој овог простора, покушај да се усагласе данас сукобљена становишта заштите, становништва и институција и схватање нужности заштите; 2) могућности обликовног развоја трга, ширења центра, уочавање последица и нови концепти развоја; 3) предвиђање даљих функцијских потреба центра у целини града.

НАПОМЕНЕ

1. Л. Павловић, Историја Смедерева у речи и слици, Музеј у Смедереву, 1980, 255
2. Л. Павловић, Историја Смедерева у речи и слици, Музеј у Смедереву, 1980, 383
3. Љ. Петровић, Град Смедерево, Панчево, 1922, 22
4. Група аутора, План заштите НКД у ГУП-у Смедерево 2005, Смедерево, 1986, 44.
5. Б. Перуничин, Насеље и град Смедерево, Смедерево, 1977, 254
6. АС, 22/В, 1830 - 415
7. АС, 25. III, 1835 - 678 и 679
8. Л. Павловић, Смедерево у речи и слици, Музеј у Смедереву, 1980, 366
9. Б. Перуничин, Насеље и град Смедерево, Смедерево, 1977, 460
10. Исто, 461
11. АС, Совјет деловодни протокол, 1837, 4893
12. Б. Перуничин, Насеље и град Смедерево, Смедерево, 1977, 58
13. Б. Перуничин, Насеље и град Смедерево, Смедерево, 1977, 737
14. Л. Павловић, Смедерево у речи и слици, Музеј у Смедереву, 1980, 284
15. Љ. Петровић, Град Смедерево, Панчево, 1922, 22
16. Л. Павловић, Проблеми око зидања цркве Св. Георгија у Смедереву у XIX веку у светlostи архивских и других података, Смедерево, 1975, 103 - 140
17. Б. Перуничин, Насеље и град Смедерево, Смедерево, 1977, 683
18. Исто, 738
19. П. Поповић, Српска профана архитектура, Београд, 1927, 162-163
20. Д. Николић, План заштите НКД ДУП-у Трг Републике - ул. Маршала Тита у Смедереву, Смедерево, 1990, 3
21. В. Касалица, Гласник ДКС 16, Београд, 1992, 168-169
22. Путовање по новој Србији, Београд, 1950, 35 и 213
23. Ф. Каниц, СРБИЈА земља и становништво, Београд, 1985, 144
24. Ј. Нешковић, План заштите НКД у ГУП-у Смедерево 2005, Смедерево, 1986, 45.
25. Б. Којић, Варошице у Србији XIX века, Београд, 1970, 31
26. В. Маџура, чаршија и градски центар, Крагујевац, 1984, 176
27. Б. Перуничин, Насеље и град Смедерево, Смедерево, 1977, 997
28. В. Маџура, чаршија и градски центар, Крагујевац, 1984, 178
29. Б. Перуничин, Насеље и град Смедерево, Смедерево, 1977, 737
30. Б. Перуничин, Насеље и град Смедерево, Смедерево, 1977, 482
31. В. Маџура, чаршија и градски центар, Крагујевац, 1984, 145
32. Историја Београда, 1974, књ. 2, 352
33. Б. Перуничин, Насеље и град Смедерево, Смедерево, 1977, 255
34. Б. Перуничин, Насеље и град Смедерево, Смедерево, 1977, 459
35. В. Маџура, чаршија и градски центар, Крагујевац, 1984, 40
36. Исто, 45